

(S)PREKEN OVER DE NEGATIEVE KANT VAN HET LAATSTE OORDEEL

Masterthesis Predikantsmaster

Geschreven aan de PThU bij het vakgebied Beliefs

Froukje van Lieshout-Eikelboom (1401017)

Uilenstede 506-51, Amstelveen

f.e.eikelboom@pthu.nl – froukje@eikelboom.com

Prof. Dr. W.H.Th. Moehn (begeleider)

Prof. Dr. Henk. Bakker (beoordelaar)

Afgerond: augustus 2022

Inhoud

Inleiding	3
Hoofdstuk 1 - De Nederlandse maatschappij en kerk over het laatste oordeel	6
1.1. Inleiding	6
1.2. De Nederlandse maatschappij over het laatste oordeel	6
1.3. Praktisch theologisch onderzoek naar preken over de hel	7
1.4. Verhouding kerk en maatschappij	9
1.5. Conclusie	9
Hoofdstuk 2 - A. van de Beek over het laatste oordeel	11
2.1. Inleiding	11
2.2. De aard van het spreken over eschatologie	11
2.3. De God die recht doet	12
2.4. Het laatste oordeel geopenbaard in het leven van Jezus	13
2.5. Het laatste oordeel in het leven van christenen	13
2.6. Het laatste oordeel op de dag van het laatste oordeel	14
2.7. De negatieve kant van het laatste oordeel.	15
2.8. Conclusie	17
Hoofdstuk 3 - David Hart over de negatieve kant van het laatste oordeel	19
3.1 Inleiding	19
3.2. Over God	20
3.3. Opdat allen gered zullen zijn	22
3.4. Over de Bijbel	23
3.5. Conclusie	26
Hoofdstuk 4 - Het laatste oordeel in het onderwijs van Jezus	27
4.1. Introductie	27
4.2. Een eerste blik: drie bijbelcommentaren over Mattheüs 10:28	27
4.3. Het sociale perspectief van David Sim	28
4.4. Over Lukas 12:4-5	31
4.5. Over het begrip Gehenna	31
4.6. Over het probleem van het kwaad	33
4.7. Conclusie	34
Hoofdstuk 5 - De relevantie van het laatste oordeel voor kerk en maatschappij	36
5.1. Inleiding	36
5.2. Tegengestelde visies op de negatieve kant van het laatste oordeel	36
5.3. Plaatsbepaling	37
Jezus serieus nemen	37

Onzelf serieus nemen-----	38
God serieus nemen -----	39
De relevantie van het laatste oordeel-----	39
5.4. Conclusie-----	39
Hoofdstuk 6 - Preken over het laatste oordeel -----	41
6.1. Inleiding-----	41
6.2. Over de Bijbel-----	41
6.3. De negatieve kant van het laatste oordeel als troost en als waarschuwing-----	42
Het laatste oordeel als waarschuwing -----	42
Het laatste oordeel als troost -----	44
Verhouding waarschuwing en troost-----	45
Conclusie-----	45
Terugblik -----	46
Gebruikte literatuur: -----	48
Bijlage 1: Verklaringenblad -----	50
Bijlage 2: DATAMANAGEMENTPLAN -----	51

Inleiding

Het was de laatste kerkdienst in mijn stagegemeente. De predikant preekte over Mattheüs 10:16-33, de tekst van het leesrooster. Hij vertelde aan de gemeente hoe ze niet als wolven en wel als duiven moeten zijn. Over de laatste verzen waarin Jezus waarschuwt dat we bang moeten zijn voor degene die lichaam en ziel om kan laten komen in de Gehenna (vers 28) zei hij niets. Geen enkel woord werd hieraan besteed.

Deze ochtend was voor mij een voorbeeld van iets wat me al vaker opgevallen was in mijn stagegemeente, namelijk dat er niet gesproken werd over het thema van het laatste oordeel. Dat gaf te veel herinneringen aan de starre en stijve kerk van vroeger. En de kerk was toch juist een gezellige en vrolijke plek? Meerdere gemeenteleden hadden me op het hart gedrukt dat ik niet over de zware of serieuze onderwerpen moest beginnen, maar het luchtig en vrolijk moest houden. In die laatste kerkdienst werd ik hier opnieuw bij stilgezet, doordat er een duidelijk contrast was tussen de Bijbeltekst die over het laatste oordeel spreekt en de predikant van de gemeente die erover zwijgt.

Dit riep allerlei vragen bij mij op. Moeten we dan niet over bepaalde zaken in de Bijbel spreken, ook als ze er wel in staan? Is het laatste oordeel niet meer relevant of durven we er niet meer over te spreken? Hoe kun je er op een passende manier over spreken? In mijn stage was geen mogelijkheid om dit verder te onderzoeken, maar in de afrondende thesis van mijn master is er alle ruimte om dit wel te doen. Ik heb ervoor gekozen om het preken over het laatste oordeel verder te bestuderen. Deze thesis is het resultaat van dit onderzoek.

Met mijn onderzoek wil ik praktisch antwoord geven op de vraag 'Hoe kunnen we preken over het laatste oordeel in een context waarin het laatste oordeel niet meer vanzelfsprekend is?' Dit is niet alleen een abstracte vraag over de manier waarop de kerk dat zou moeten doen, maar ook een persoonlijke vraag omdat het over mezelf gaat. Hoe kan ik wanneer ik ben afgestudeerd en als voorganger aan het werk ben gegaan in mijn gemeente spreken over het laatste oordeel? Het is een vraag die direct relateert aan mijn roeping en mijn toekomstige werkveld. Dat maakt dat het voor mij en mijn toekomstige collega's een relevante vraag is.

Dat dit een vraag is die bij mij leeft zegt al iets over wie ik ben als theoloog. Theologie wordt beoefend vanuit het binnenperspectief. Ik theologiseer omdat ik geloof en omdat ik God ontmoet. Op basis van mijn ervaring kan ik begrijpen wat er bedoeld wordt wanneer anderen het over God hebben en kan ik daarover in gesprek gaan. Theologie is een kritische reflectie op deze ontmoetingen met God zoals ze plaatsvinden in de Bijbel, kerkelijke praktijken en in het menselijke leven. Omdat we als theologen in de theologie ons eigen instrument zijn, is het belangrijk om eerlijk te zijn over wie we zijn en welke aannames en overtuigingen we met ons meedragen. Alles wat we overdenken, observeren, afwegen en geloven gaat door ons zelf heen. Dat benoemen geeft een bepaalde mate van objectiviteit.

Mijn naam is Froukje van Lieshout. Ik ben 26 jaar oud, getrouwd en werk als kerkelijk studentenwerker in Amstelveen. Ik heb een gemêleerde kerkelijke achtergrond. Ik ben opgegroeid in de tijd dat het samen-op-wegproces van de PKN zover was dat er voor mij nooit een verschil is geweest tussen de hervormde en gereformeerde kerk. In mijn jeugd heb ik kennis gemaakt met het gedachtegoed van de charismatische beweging in Nederland en ben ik veel in het jongerenklooster in Taizé geweest. Tijdens mijn studie theologie bracht ik een aantal maanden door in Pretoria, Zuid-Afrika. Deze periode is heel vormend geweest. Van de kerk in Zuid-Afrika heb ik geleerd dat de kerk een belangrijke maatschappelijke stem heeft en dat daarop kritisch gereflecteerd moet worden. Vandaag de dag plaats ik mij als theoloog tussen het gereformeerde en baptistische gedachtegoed. Dit alles maakt dat ik niet een duidelijke kerkelijke kleur heb, maar mij vooral beweeg tussen de

verschillende stromingen. Daar voel ik me ook comfortabel bij. Het benadrukken van kerkelijke muren ervaar ik als beklemmend. Leidend voor mij is het getuigen van Jezus, over zijn dood en opstanding. Als 'jonge' theoloog voel ik me geroepen om na te denken over de boodschap van de kerk voor de huidige tijd en maatschappij. Ik vind het belangrijk om recht te doen aan de makkelijke en minder makkelijke passages uit de Bijbel en wil hier kritisch op reflecteren. Al deze elementen doen bewust en soms onbewust mee in mijn onderzoek.

Bij het opstellen van de onderzoeksvraag voor mijn onderzoek heb ik de richtlijnen gevolgd van de Protestants Theologische Universiteit (PThU). Voor het opstellen van een onderzoeksvraag wordt aan studenten gevraagd om gebruik te maken van de zogenoemde Abc-formule. Een onderzoeksvraag heeft de vorm van de volgende vraag: "Wat is A in B tegen de achtergrond van C?" Een onderzoek heeft zo drie factoren aan de hand waarvan het onderzoek ingeperkt wordt.

C verwijst naar het probleem waar het onderzoek een oplossing voor zoekt. In mijn onderzoek is het probleem mijn observatie dat er in de kerk niet over het laatste oordeel wordt gesproken terwijl de leesrooster wel perikopen aandraagt waar het laatste oordeel een thema is. Mijn vraag is of en hoe we over het laatste oordeel moeten spreken. Deze concrete vraag helpt om te zien welke delen van bronnen relevant zijn en welke niet.

De A in de vraag is de focus van het onderzoek. Het is het onderwerp dat onderzocht wordt. In mijn onderzoek is dit het laatste oordeel. Ik heb besloten dit verder in te perken door specifiek de negatieve kant van het oordeel te onderzoeken. De reden hiervoor is dat dit het gedeelte van het laatste oordeel is waar mensen moeite mee hebben. De positieve kant van het oordeel namelijk de belofte dat God ooit alles zal herstellen wordt vaak goed ontvangen. Mensen horen liever niet dat er mensen zullen zijn die dat herstel niet zullen meemaken. Deze negatieve kant van het laatste oordeel wordt in de theologie ook wel de 'hel' genoemd. Aan de ene kant ben ik voorzichtig met het gebruik van deze term omdat deze term een hele lading aan beelden en vooronderstellingen met zich meebrengt. Daarom vind ik het zuiverder om de negatieve kant van het laatste oordeel te gebruiken. Ook omdat dit benadrukt dat het mij om het laatste oordeel gaat en niet over de hel als plek waar mensen nu al zouden zijn. Aan de andere kant wordt de term 'hel' wel door de auteurs van mijn bronnen gebruikt. Wanneer ze dat doen, neem ik dat meestal over, maar deze term heeft niet mijn voorkeur.

De B in de onderzoeksvraag is het veld waarin het onderzoek plaatst vindt. Ik heb ervoor gekozen om in dit onderzoek gebruik te maken van twee theologische disciplines: de discipline van de systematische theologie en de discipline van de Bijbelwetenschappen. Ik heb gekozen voor de discipline van de dogmatiek omdat er in dit vakgebied gezocht wordt naar manieren waarop we in de huidige tijd over God kunnen denken en hoe we over Hem kunnen en moeten spreken. De vaardigheid van de systematische theologie is om systematisch naar alle zaken te kijken, inzicht te geven in hoe theologische zaken zich tot elkaar verhouden en de zaken over God passend en begrijpelijk onder woorden te brengen. Daarmee is de dogmatiek een goede gesprekspartner om inzicht te geven in hoe we over de negatieve kant van het laatste oordeel kunnen denken en spreken. Ik heb gekozen voor de discipline van de Bijbelwetenschappen omdat de kennis die we over God hebben in basis altijd gefundeerd is op dat wat er in de Bijbel over Hem geschreven staat. Hier nog iets aan toevoegen? Iets over dat de Bijbel de bron van de dogmatiek is?

Naast de inhoudelijke redenen heb ik ook voor deze twee disciplines gekozen omdat ze beiden een grote rol spelen in het schrijven van een preek. Een preek is gebaseerd op een Bijbeltekst en hoe we die Bijbeltekst interpreteren wordt mede bepaald door de dogmatische kaders die we bewust en

onbewust gebruiken. Ik heb er weloverwogen voor gekozen om deze twee disciplines met elkaar in gesprek te brengen en me niet te beperken tot het vakgebied van de systematische theologie omdat ik zie hoe de twee disciplines in het proces van het maken van een preek door elkaar lopen. In het hermeneutische proces van de interpreteren van de Bijbel en de boodschap van de Bijbel verbinden aan onze tijd zijn de twee disciplines niet volledig uit elkaar te houden. Ik vind het daarom zinniger om van beiden disciplines gebruik te maken omdat ze dan beiden een stem hebben. De vakgebieden kunnen elkaar dan in balans houden in plaats van dat de een onbewust of bewust de andere inkleurt of beïnvloed. Hoe ik beiden vakgebieden verder beperkt licht ik toe in de betreffende hoofdstukken. Het vakgebied van de homiletiek laat ik liggen omdat het onderzoek anders te groot zou worden.

Deze drie elementen vormen de volgende onderzoeksvraag: “Welk licht werpen de visies op de negatieve kant van het laatste oordeel(A) van A. van de Beek, David Hart en verscheidene exegetische interpretaties van Mattheüs 10:28(B) op de vraag of en met welke inhoud er in de huidige context gepreekt moet worden over het laatste oordeel(C)?”

In zes hoofdstukken geef ik antwoord op deze onderzoeksvraag. Ik begin in het eerste hoofdstuk met het kijken naar de manier waarop er in de Nederlandse samenleving gedacht wordt over het laatste oordeel en hoe er in de kerk over wordt gesproken. Daarmee schets ik de huidige context en geef ik achtergrond aan de probleemstelling.

In het tweede hoofdstuk laat ik de systematisch theoloog A. van de Beek aan het woord en beschrijf ik hoe hij de negatieve kant van het laatste oordeel relateert aan Gods rechtvaardigheid. In het derde hoofdstuk beschrijf ik hoe de theoloog en filosoof David Hart denkt over de negatieve kant van het laatste oordeel.

In het vierde hoofdstuk sta ik stil bij verschillende interpretaties van de perikoop uit Mattheüs. Hiervoor maak ik gebruik van bijbelwetenschappelijk onderzoek. Op deze manier wil ik inzicht geven in de vragen die spelen bij het interpreteren van deze Bijbeltekst en hoe we Mattheüs 10 kunnen interpreteren.

In hoofdstuk 5 en 6 breng ik de verschillende stemmen met elkaar in gesprek. In hoofdstuk 5 beschrijf ik op basis van de bronnen wat de relevantie is van de negatieve kant van het laatste oordeel voor de huidige maatschappij en kerk. In hoofdstuk 6 geef ik aanwijzingen over hoe we over het laatste oordeel kunnen preken. Tenslotte kijk ik een terugblik kort terug op mijn proces van onderzoek.

Hoofdstuk 1 - De Nederlandse maatschappij en kerk over het laatste oordeel

1.1. Inleiding

In de inleiding schreef ik hoe er in mijn stagegemeente niet gesproken en gepreekt werd over het onderwerp van het laatste oordeel. Om te zien of mijn stagegemeente een uitzondering was of dat mijn observatie wijst op een bredere ontwikkeling van kerk en samenleving, kijk ik in dit hoofdstuk naar de manier waarop er in de maatschappij en de kerk gedacht wordt over het laatste oordeel. Daarmee geeft ik antwoord op de volgende deelvraag:

“Hoe staat de Nederlandse samenleving tegenover het laatste oordeel en hoe wordt hier in de kerk over gesproken?”

Om antwoord te geven op deze vraag maak ik gebruik van verschillende (theologische) onderzoeken. Ik ga er eerst naar kijken hoe de maatschappij het laatste oordeel ziet. Vervolgens kijk ik ernaar hoe er in de kerk over gesproken wordt. Daarna beschrijf ik aan de hand van een aantal theologen het verband tussen deze twee en laat ik zien hoe wat er spel staat. Het is niet een volledig praktisch theologisch onderzoek, maar het geeft een schets van de huidige context.

1.2. De Nederlandse maatschappij over het laatste oordeel

In maart 2022 bracht het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) het rapport *Buiten Kerk en Moskee* uit. In dit rapport doen ze verslag van hun onderzoek naar niet-gelovigen. Wie zijn de mensen die op geen enkele manier meer verbonden zijn met een kerk en moskee? Wat is hun leefwereld en hoe gaan ze om met zingevingsvragen? Dit is een grote groep. Het hangt van de precieze vraagstelling af, maar het rapport concludeert dat ongeveer de helft van de Nederlandse inwoners zichzelf als seculier ziet, een derde als gelovig en de overige groep als spiritueel. Dit rapport is een belangrijke bron om te zien hoe er in Nederland gedacht wordt over het laatste oordeel en de hel omdat ze beschrijft hoe de seculieren en spirituelen hierover denken. Zij vormen samen ongeveer twee derde van de bevolking, waarbij de jongere generaties sterker vertegenwoordigd zijn dan de oudere generaties.¹

Als onderzoeksmethode zijn er interviews afgenomen met de verschillende groepen. In deze interviews is de vraag gesteld hoe de respondenten denken over een leven na de dood. De meeste seculieren antwoorden hierop dat er na de dood niets is. Een vrouw van in de tachtig antwoordde met: “als je dood bent, ben je dood.”² Een aantal respondenten is wat voorzigtiger: zij denken dat er misschien wel iets is na de dood. De meeste spiritueel gelovigen denken wel dat er een ziel is die op een manier weer terugkeert, maar ze nemen afstand van het idee dat er zo iets als een hemel of hel zou zijn.³ Een voorbeeld van expliciet afstand nemen is te zien bij een spiritueel gelovige man die katholiek opgevoed is maar zich daarvan afgekeerd heeft: “Ik had moeite met het feit van dat als je katholiek was, dan kwam je in de hemel maar degene, de protestanten of de arme negertjes (sic) in Afrika, die kwamen niet in de hemel, hooguit in het vagevuur, als ze een beetje goed hadden geleefd

¹ Joep de Hart, Pepijn van Houwelingen en Willem Huijnk, *Religie in een pluriforme samenleving. Diversiteit en verandering in beeld. Deel 3: Buiten kerk en moskee* (Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau 2022), 69-71.

² De Hart, van Houwelingen en Huijnk, *Buiten kerk en moskee*, 124.

³ De Hart, van Houwelingen en Huijnk, *Buiten kerk en moskee*, 124-125.

maar, en dat snapte ik niet. Ik snapte niet van dat er een god was die zegt van ik, van liefde, die hield van kinderen maar dan die kinderen de hel instortte omdat ze niet toevallig met een missionaris in aanraking waren gekomen of omdat ze toevallig hun ouders waren, dat is het begin geweest van een heel denkproces van waarom is dat, hoe zit dat.”⁴ Het reflecteren op de ideeën over hemel, hel en vagevuur leidde er bij deze man toe dat hij het katholieke geloof verliet. Dit is een trend die de onderzoekers meer zien bij gelovigen die afstand nemen van de kerk. Ze zien dat het voor mensen en ook voor christenen normaal is geworden om uit verschillende levensvisies te kiezen wat men mooi vindt en dat met elkaar te combineren. De optimistische onderdelen van het geloof zijn daarbij populair en deze blijven het meest behouden. Voorbeelden zijn een geloof in wonderen, de overtuiging dat bidden helpt, dat in ieder mens het goede sluimert et cetera. Minder duurzaam zijn de ‘negatieve’ kanten van het geloof, zoals de zonde, de mens als breekbaar riet en het overgeleverd zijn aan Gods genade.⁵ De hel en het laatste oordeel zijn negatieve kanten van het christelijk geloof. Dit rapport toont aan dat de meeste Nederlanders daar niets meer mee kunnen en niets meer mee willen.

1.3. Praktisch theologisch onderzoek naar preken over de hel

Naast dat er in de maatschappij een verminderde belangstelling is in het laatste oordeel, wordt er ook in de kerk weinig over gesproken. De afgelopen jaren zijn er meerdere praktisch theologische onderzoeken geweest die hebben gekeken hoeveel en hoe er gepreekt wordt over het laatste oordeel en de hel. Ik beschrijf er twee.

In 2011 schreef de theoloog Heye Heyen een artikel in het Nederlands Theologisch Tijdschrift met als titel *Het laatste oordeel – een onderwerp in recente preken?* Heyen is werkzaam geweest als hoogleraar praktische theologie aan de universiteit van Brussel. In dit artikel doet hij onderzoek naar het onderwerp van het laatste oordeel in preken. Dit doet hij op basis van Duitse preken. Aan de hand van de Duitse prekenbank stelt hij vast dat 1% van de 4.800 preken van 2005 tot en met 2010 expliciet ingaat op het laatste oordeel. De 48 preken die hij gevonden heeft zijn geschreven door 35 auteurs. Heyen analyseert 35 preken. Van de auteurs die meer dan één preek over het oordeel geschreven hebben neemt Heyen de laatste preek. Van de 35 preken gaan er 11 over het laatste oordeel omdat dit een thema van de preektekst was. Bij de andere 24 is het laatste oordeel het thema dat de predikant zelf inbrengt.⁶

Heyen onderscheidt vier manieren waarop de voorganger het thema aan de orde brengt wanneer het niet opkomt uit de bepreekte perikoop. In 13 preken wordt het beeld van de hel gebruikt als iets uit het verleden waar we in de moderne tijd niets meer mee kunnen en waar we ook niets meer mee hoeven. In 5 preken wordt het thema op een ‘klassieke’ manier onder woorden gebracht. Eerst zullen we sterven en dan zullen we geoordeeld worden. 3 preken gebruiken de notie van het laatste oordeel om duidelijk te maken wat het evangelie juist *niet* is en in de laatste 3 preken wordt er aan het laatste oordeel gerefereerd om daarmee een andere gedachte te illustreren.⁷

Naast een analyse van deze 35 preken, neemt Heyen een perikoop die over het laatste oordeel gaat en hij telt hoeveel van deze preken het laatste oordeel noemen. Hij kiest voor Mattheüs 25:31-46 als tekst. Van de 4800 preken gaan 15 preken over deze perikoop. In 4 gevallen gaat deze preek over

⁴ De Hart, van Houwelingen en Huijnk, *Buiten kerk en moskee*, 100-101.

⁵ De Hart, van Houwelingen en Huijnk, *Buiten kerk en moskee*, 140-141.

⁶ Heye Heyen, “Het Laatste Oordeel - Een Onderwerp in Recente Preken?” *NTT Journal for Theology and the Study of Religion* 65, no. 4 (2011): 321-322.

⁷ Heyen, “Het Laatste Oordeel,” 324-331.

het laatste oordeel. In 11 gevallen niet.⁸ De 4 preken die wel op het laatste oordeel ingaan doen dit op de tweede manier: Iedereen zal sterven en na het sterven geoordeeld worden.⁹

Op basis van het feit dat 99 procent van de preken uit de prekenbank niet over het laatste oordeel gaat en dat zelfs bij een perikoop over het laatste oordeel maar 4 van de 15 preken erover gaan, concludeert Heyen dat er een zekere verlegenheid of zelfs weerstand bij voorgangers is om het over dit thema te hebben. Heyen ziet er een tweedeling in hoe voorgangers over het laatste oordeel spreken. Er zijn voorgangers die menen het oordeel te moeten verkondigen en er geen rekening mee houden dat het laatste oordeel niet meer vanzelfsprekend is voor de postmoderne mens. Ook zijn er voorgangers voor wie het laatste oordeel geen thema meer is, maar die onder hun gehoor wel gemeenteleden hebben voor wie dit nog wel geldt. In beiden gevallen doet de voorganger geen recht aan de belevingswereld van zijn of haar hoorders. Heyen roept voorgangers op zich hier bewust van te zijn en kritisch te reflecteren op het thema van het laatste oordeel.¹⁰

Begin 2020 zet het kennisplatform www.weetwatjegeloof.nl in samenwerking met het blad *De Nieuwe Koers* een enquête uit met vragen over de hel. Ruim 1500 christenen uit Nederland vulden deze in. Ongeveer 300 daarvan zijn voorganger of predikant.¹¹ Dit onderzoek was een herhaling van een onderzoek uit 2004 dat werd uitgevoerd door het blad *CV-Koers*. Een verschil is dat in 2004 alleen voorgangers naar hun visie is gevraagd en in het onderzoek van 2020 komen gemeenteleden en voorgangers aan het woord.¹² Een van de zes vragen uit het onderzoek van 2020 was: Hoe vaak preekt u/hoort u een preek over de hel? Het artikel in *De Nieuwe Koers* over dit onderzoek concludeert dat uit de cijfers op te maken valt dat ongeveer de helft van de kerkgangers nooit een preek over de hel hoort, de andere helft van de kerkgangers hoort dit af en toe en slechts een kleine groep van 7% hoort vaak een preek over hel.¹³ Als laatste van de zes vragen werd gevraagd of er nog over de hel gesproken moet worden. 60% van de respondenten antwoordde hier positief op: er moet gesproken worden over de hel. De helft van deze groep vindt dat dit op een blijmoedige wijze kan, omdat de hel verwijst naar de rechtvaardigheid van God. De andere helft van deze groep vindt dat er over de hel gesproken moet worden omdat het een realiteit is waar iedereen mee te maken heeft, maar weet niet hoe er over te spreken. Het is een moeilijk en lastig thema. 4 op de 10 ondervraagden vindt dat we het beter maar niet over de hel kunnen hebben in de kerk, ook met het oog op buitenkerkelijke bezoekers.¹⁴ Ten opzichte van 2004 is deze groep groter geworden. In 2004 vond 27% van de ondervraagde predikanten dat de hel een lastig onderwerp is waar we met het oog op buitenkerkelijken maar beter niet te veel over kunnen spreken.¹⁵ De onderzoeken zijn niet volledig met elkaar te vergelijken, maar ze laten wel zien dat het spreken over het laatste oordeel eerder minder, dan meer is geworden.

Uit beide onderzoeken wordt duidelijk dat de hel geen populair thema is. Er wordt weinig tot niet over gepreekt en gesproken in de kerk. Als gemeentelid is het mogelijk dat je jarenlang geen preek hoort over de negatieve kant van het laatste oordeel. Wanneer het laatste oordeel of de hel wel genoemd

⁸ Heyen, "Het Laatste Oordeel," 321-322.

⁹ Heyen, "Het Laatste Oordeel," 331-332.

¹⁰ Heyen, "Het Laatste Oordeel," 332-333.

¹¹ William den Boer en Felix de Fijter, "Is het vuur van de hel uitgedoofd?" *De Nieuwe Koers*, no.1 (2020): 13, 18.

¹² Ronald Westerbeek, "Het pijnpunt van je geloof." *cv-koers*, (november 2004): 7-11.

¹³ Den Boer en de Fijter, "Is het vuur van de hel uitgedoofd?", 16.

¹⁴ Den Boer en de Fijter, "Is het vuur van de hel uitgedoofd?", 18.

¹⁵ Westerbeek, "Het pijnpunt van je geloof.", 8.

wordt, dan gebeurt dit op verschillende wijzen. Er is geen eenduidigheid over de vraag of er over de hel gesproken moet worden en op welke manier. De consensus is dat het een lastig en moeilijk thema is en dat het makkelijker is om er niet dan wel over te spreken. Kortom, de kerk is verlegen met het spreken over de hel.

1.4. Verhouding kerk en maatschappij

In de maatschappij is er weinig geloof in het laatste oordeel. In de kerk is er veel verlegenheid om te spreken over het laatste oordeel. De theoloog T. Wright ziet een verband tussen deze twee. Hij stelt dat de kerk in de war is over het leven na dit leven en dat ze daardoor ook niet meer helder naar de samenleving communiceert. Dat heeft tot gevolg dat de mensen buiten de kerk niet meer weten wat er in de kerk geloofd wordt en dat ook de gemeenteleden die beïnvloed worden door de maatschappij waar ze in leven niet meer weten wat ze mogen geloven en hopen. Wright geeft als voorbeeld dat er in begrafenisdiensten vaak zo algemeen over de dood wordt gesproken dat de mensen van buiten de kerk niets meer meekrijgen van de christelijke hoop en verwachting. De christelijke hoop is versmald tot een vaag geloof dat alles goed zal komen, maar over de basis waarop we dat kunnen hopen wordt niets meer gezegd. Wright maakt duidelijk dat dit zeer problematisch is omdat hoe we over dood en opstanding denken, richting geeft aan alle andere dingen.¹⁶ Volgens hem moet de kerk hier opnieuw over leren te spreken. Wright geeft daar zelf een aanzet toe in zijn boek *Suprised by Hope*.

Ook de theoloog Willem Maarten Dekker ziet een verband tussen kerk en maatschappij. In het blad *Kontekstueel* schreef hij een artikel met de titel "Wie mij oordeelt is de Here." In dit artikel legt Dekker een verband tussen de nieuwe afrekencultuur en het verlies aan het spreken over oordeel in de maatschappij. Doordat er geen geloof meer is in een God die oordeelt, neemt de maatschappij deze taak van het oordelen op zich. Dit leidt volgens Dekker tot een voortdurende verschuiving van schuld en het vragen om excuses. Dekker roept de huidige kerk op om vrijmoedig te spreken over het laatste oordeel om zo zich tegen deze tendensen te verzetten.¹⁷

In een begeleidend artikel bij het onderzoek van de *CV-Koers* uit 2004 wordt de vraag gesteld of we moeten spreken of zwijgen over de hel. Predikant Wim van Vlastuin komt aan het woord. Hij stelt dat het laatste oordeel bij de grondtonen van het evangelie hoort en dat het zeker aan de orde moet komen in een preek. Het besef van een laatste oordeel geeft diepte aan de boodschap van de preek. Maar hoe je dit vandaag verwoord, blijft volgens Van Vlastuin steeds de vraag.¹⁸

1.5. Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we gezien dat velen in de maatschappij het onderwerp van het laatste oordeel als niet meer relevant zien en dat de kerk verlegen is met dit thema. Wright en Dekker laten zien hoe deze twee zaken elkaar beïnvloeden. Doordat de maatschappijkritisch is op het laatste oordeel en de kerk wil aansluiten bij de maatschappij, heeft de kerk het liever niet over het laatste oordeel. Doordat de kerk niet meer helder uitlegt wat het laatste oordeel inhoudt, hoort de maatschappij nooit meer waarom het laatste oordeel relevant is en is het niet vreemd dat velen het bestaan van een laatste oordeel afwijzen. Toch behoort het laatste oordeel tot de kern van het christelijk geloof zoals Vlastuin

---

¹⁶ N.T. Wright, *Surprised by Hope: Rethinking Heaven, the Resurrection, and the Mission of the Church* (New York: HarperOne, 2008), 24-25.

¹⁷ Willem Maarten Dekker, "Over de secularisatie van het oordeel." *Kontekstueel: tijdschrift voor gereformeerd belijden nú*, no.3 (2021):6-8.

¹⁸ Willem-Henri den Hartog en Tjerk de Reus, "Hel en verdoemenis of verzwijgen?" *cv-koers*, (november 2004): 57-59.

beschrijft. Als we dat als christenen in de 21ste eeuw daadwerkelijk geloven dan moeten we daarover ook spreken en hoeven we er niet verlegen mee te zijn. Alleen staan we als kerk nog achter het laatste oordeel? Op basis waarvan nemen we het bestaan van het laatste oordeel aan of wijzen we het af? En als we het laatste oordeel als reëel zien, hoe spreken we daar dan over? Om antwoord te krijgen op deze vragen gaan we in de volgende hoofdstukken te raden bij twee systematische theologen die hebben nagedacht over de relevantie van de negatieve kant van het laatste oordeel in de huidige tijd.

Hoofdstuk 2 - A. van de Beek over het laatste oordeel

2.1. Inleiding

Abraham van de Beek is emeritus-hoogleraar systematische theologie van de Vrije Universiteit in Amsterdam en de universiteit van Stellenbosch in Zuid-Afrika. Hij heeft meerdere systematische werken geschreven. In het boek *God doet recht: eschatologie als christologie* gaat hij in op zijn eschatologische standpunten. In dit boek schrijft hij over het laatste oordeel.

Van de Beek is een gewaardeerde en invloedrijke stem in het Nederlandse theologische debat. In het voorwoord van de feestbundel die geschreven is ter ere van zijn emeritaat schrijven Paul van Geest en Eduardus van der Borgt dat het werk van Van de Beek getuigt van zijn ontmoetingen met Christus. Ze beschrijven hoe van de Beek de opdracht om zoutend zout te zijn serieus heeft genomen in zijn (academische) leven. Van de Beek heeft veel geschreven over uitlopende onderwerpen. Het belangrijkste boek uit zijn werk is het boek *Jezus Kurios* waar van de Beek voor het eerst woorden geeft aan zijn eigen theologie.¹⁹

Het boek *God doet recht* is niet het meest belangrijke boek, maar komt wel op een goede tweede of derde plaats. In de feestbundel spreken meerdere theologen hun waardering uit voor dit boek. Ik licht er één uit. Christiaan Mostert schrijft dat Van de Beek met dit boek een krachtig getuigenis geeft van het eschatologische geloof van de kerk. Het boek beschrijft volgens Mostert de essentie van het christelijk geloof.²⁰

Naast dat van de Beek een gewaardeerde Nederlandse theoloog is heb ik voor zijn werk gekozen omdat zijn boek *God doet recht* een van de meest recente werken in de theologie waarin zo uitgebreid nagedacht wordt over eschatologie. Het boek geeft een systematische doordenking de eschatologie en behandelt daarin de vraag van dit onderzoek ‘Hoe te denken over het laatste oordeel?’ Daarnaast vond ik het belangrijk om een Nederlandse theoloog te raadplegen die schrijft voor de Nederlandse context en deze context meeneemt in zijn of haar werk omdat mijn onderzoek gericht is op de Nederlandse samenleving en kerk.

In dit hoofdstuk zal ik beschrijven wat Van de Beek in dit boek zegt over de negatieve kant van het laatste oordeel. Hiermee beantwoord ik de deelvraag “Wat schrijft Van de Beek over de negatieve consequentie van het laatste oordeel?” Deze vraag zal ik beantwoorden in de bredere context van wat Van de Beek schrijft over eschatologie en het laatste oordeel.

2.2. De aard van het spreken over eschatologie

Voordat Van de Beek beschrijft hoe hij denkt over het laatste oordeel, staat hij stil bij de vraag hoe je kunt spreken over de laatste dingen en de hernieuwde aarde. Het spreken en ook het denken over de eschatologie is volgens hem namelijk een ander spreken dan bijvoorbeeld het spreken over de geschiedenis. Hier is een theologische reden voor.²¹ Deze is als volgt: in de eschatologie gaat het om de verwachting van een nieuwe aarde. Deze nieuwe aarde is anders dan onze huidige schepping. Dat maakt dat we over deze nieuwe aarde op een andere manier moeten spreken om zo recht te doen aan

¹⁹ Eddy van der Borgh en Paul van Geest(ed.), *Strangers and Pilgrims on Earth: Essays in Honour of Abraham Van De Beek*. Studies in Reformed Theology, Vol. 22 (Leiden: Brill, 2012), xvi-xvii.

²⁰ Van der Borgh en Van Geest(ed.), *Strangers and Pilgrims on Earth*, 411.

²¹ A. van de Beek, *God Doet Recht: Eschatologie Als Christologie* (Zoetermeer: Meinema, 2008), 87.

deze nieuwe schepping, maar dit kunnen wij niet. Wij hebben namelijk niet een volledig nieuwe taal waarin we dit kunnen doen. We zijn beperkt tot onze aardse taal, die inadequaat is. Dat we niet volledig coherent kunnen spreken over de nieuwe aarde te hebben is geen reden om er niets over te zeggen. Daarvoor is eschatologie te veel een realiteit. Daarbij komt dat ons de mogelijkheid is gegeven om erover te spreken, doordat er een overeenkomst is tussen de komende wereld en de huidige wereld. Een deel van deze wereld zal hetzelfde blijven. God verheerlijkt namelijk *deze* schepping volgens Van de Beek. Deze overeenkomst maakt dat we door o.a. het gebruik van analogieën over de toekomstige wereld kunnen en moeten spreken. Dit spreken is alleen niet volledig. We moeten ons ervan bewust zijn dat onze taal beperkt is en niet volledig de eschatologische werkelijkheid kan vatten.²² Dit betekent dat we in onze taal het voor een deel open moeten laten en niet alles te veel moeten inkleuren. Van de Beek vat dit samen in het volgende citaat: *“Eschatologie is dus spreken over een werkelijkheid waarover we niet adequaat kunnen denken.”*²³ Dit is een van de spanningen waar de eschatologie zich in bevindt.

Dat we voorzichtig moeten spreken met betrekking tot eschatologische onderwerpen, betekent niet dat we erover moeten zwijgen. Het valt Van de Beek op dat er niet veel over het laatste oordeel wordt gesproken. Hij ziet een tendens in de kerkelijke cultuur en de theologie waarin alles over het laatste oordeel zoveel mogelijk wordt geminimaliseerd. Dit is problematisch omdat we wanneer we naar de Bijbel kijken, we daar het omgekeerde zien gebeuren. In haar beeldspraak en metaforen maximaliseert de Bijbel juist het laatste oordeel. Het zijn indringende beelden. En dat is wat wij volgens Van de Beek ook zouden moeten doen. Wanneer het laatste oordeel betekenis heeft, dan zullen wij er ook maximaal over moeten spreken.²⁴

2.3. De God die recht doet

Het valt Van de Beek op dat mensen die niet over het laatste oordeel willen spreken, moeite hebben met het oordeel omdat het niet overeenkomt met hun beeld van een liefdevolle God. Hij haalt de theoloog Kuitert aan, die God presenteert als een God die geborgenheid geeft. God zorgt ervoor dat we ons veilig voelen. Het laatste oordeel geeft ons een onzeker gevoel en maakt dat we ons juist niet veilig voelen. Het is dan makkelijker om maar niet te veel over dat laatste oordeel na te denken. Van de Beek vindt dit het verkeerde paradigma om de Godsleer mee in te steken. Het zou niet om geborgenheid, maar om gerechtigheid moeten gaan. De centrale vraag van de eschatologie is volgens Van de Beek de vraag of God recht doet. Wanneer er geen laatste oordeel is dan doet God geen recht, en dat is nog problematischer dan een God die geen zekerheid en geborgenheid geeft.²⁵

Voor Van de Beek is het belangrijker dat God recht doet dan of God ons geborgenheid geeft of niet. En in zijn boek stelt hij deze vraag impliciet ook aan zijn lezer. Vinden we geborgenheid belangrijker dan gerechtigheid? Nu is het volgens Van de Beek vaak zo dat mensen die onderdrukt worden gerechtigheid belangrijker vinden dan de mensen die onderdrukken. Daarmee impliceert hij dat als we rechtvaardigheid niet belangrijk vinden, dit misschien komt omdat we aan de kant van de onderdrukker staan. Volgens Van de Beek zou gerechtigheid heel belangrijk moeten zijn voor de mensen die Gods geboden volgen. Volgelingen van Christus zouden moeten hongeren en dorsten naar gerechtigheid. Zeker omdat er een God is die recht zal doen.²⁶

²² Van de Beek, *God Doet Recht*, 90.

²³ Van de Beek, *God Doet Recht*, 90.

²⁴ Van de Beek, *God Doet Recht*, 275-276.

²⁵ Van de Beek, *God Doet Recht*, 276-277.

²⁶ Van de Beek, *God Doet Recht*, 278.

Van de Beek vindt dat het goed is dat er een laatste oordeel is en dat God in dat laatste oordeel het onrecht niet laat voortbestaan. Het is goed dat beulen niet aan het langste eind zullen trekken. De Schrift staat vol met deze hoop. Zo beschrijft het boek Openbaring hoe de duivel in een poel van verderf zal worden gegooid. Ook de duivel zal veroordeeld worden.²⁷

De motivatie om te spreken over het laatste oordeel komt voort uit ons verlangen naar gerechtigheid. We spreken over het oordeel omdat we het niet kunnen verdragen dat het onrecht zou winnen. Een tweede motivatie is dat het Gods gerechtigheid is. Wanneer we over God spreken, moeten we ook over zijn gerechtigheid spreken. Anders spreken we niet volledig over hem.²⁸

We moeten dit volgens Van de Beek niet zien als een simpele vergeldingstheologie, want dat is het niet. Als we dat wel denken, dan begrijpen we het oogpunt van de slachtoffers niet. We hebben dan geen oog voor de realiteit van de verschrikkingen in deze wereld. Denkend over God kunnen en moeten we wraak afwijzen. We moeten niet zelf vergelden en dat hoeft ook niet. We kunnen erop vertrouwen dat God dat zal doen en we kunnen dit aan God vragen. Psalm 137 is daar een voorbeeld van. Deze psalm getuigt van een geloof in een God die een wreker is en recht zal doen. Wanneer we zelf het recht in eigen hand nemen, dan loopt dit vaak verkeerd af. Wat wij recht willen zetten, roept opnieuw onrecht op en maakt zo de gebeurtenissen van onrecht en geweld alleen maar erger. Al zijn er wel uitzonderingen: sommige beulen worden in dit leven berecht door het internationale gerechtshof in Den Haag.²⁹

Van de Beek concludeert dat *“een theologie die zich geen raad weet met het laatste oordeel, een theologie is die niet geïnteresseerd is in gerechtigheid of een theologie die geen weet heeft van de werkelijke wereld.”*³⁰ Hij spreekt hier heldere taal. Als theologen moeten we over het laatste oordeel spreken wanneer we recht willen doen aan het onrecht in de wereld.

2.4. Het laatste oordeel geopenbaard in het leven van Jezus

Ook in het leven van Christus wordt zichtbaar dat God een rechtvaardig God is. Of misschien zelfs wel bij uitstek in het leven van Jezus. Van de Beek schrijft hoe God zich in Christus openbaart als een God die meedoet in de wereld en ook zelf slachtoffer is geworden van de wereldgeschiedenis. In hoe de wereld met Jezus is omgegaan, is zichtbaar geworden hoe verschrikkelijk de wereld is. Het is een teken van hoe slecht mensen kunnen zijn voor elkaar. Van de Beek citeert Noordmans die schrijft dat het kruis een tweesnijdend zwaard is. Het kruis laat zien hoe afschuwelijk de wereld is en het kruis maakt het oordeel over de wereld zichtbaar. Van de Beek contrasteert dit met wat wij mensen doen. We weten vaak af van onrecht, maar we weten ons er geen raad mee. We wenden ons ervan af. God doet het omgekeerde, hij wendt zich ernaartoe en ondergaat het ook. In Jezus legt God de wereld die niet geeft om onrecht bloot. Het is een veroordeelde wereld. Jezus stierf voor onze overtredingen en voor onze onmacht iets aan het onrecht te doen. In Christus spreekt God het oordeel en zijn vrijspraak uit. Het valt Van de Beek op dat het de daders zijn die Christus als eerste als heer belijden omdat zij het onrecht dat Jezus is aangedaan herkennen en weten dat ze zelf schuldig zijn.³¹

2.5. Het laatste oordeel in het leven van christenen

Vervolgens spitst Van de Beek dit toe op wat deze visie op Gods rechtvaardigheid betekent voor christenen. Mensen die met Christus sterven, behoren vervolgens tot God, maar wie niet in Jezus

²⁷ Van de Beek, *God Doet Recht*, 278-279.

²⁸ Van de Beek, *God Doet Recht*, 279-280.

²⁹ Van de Beek, *God Doet Recht*, 280-281.

³⁰ Van de Beek, *God Doet Recht*, 282.

³¹ Van de Beek, *God Doet Recht*, 282-284.

gelooft, blijft onder dit oordeel van God staan. Wanneer we met Jezus sterven, dan treden we een nieuwe werkelijkheid binnen. Dat is niet enkel individueel. Wanneer we bij God horen, hebben we de taak om de waarheid op te laten lichten in elke situatie en de identiteit van de ander bij naam te noemen. Niet met het motief om te beschuldigen, maar met het motief om te redden. Het is de wereld de waarheid onder ogen laten zien. Deze opdracht is volgens Van de Beek niet niks. Het vraagt veel om christen te zijn.³² Van de Beek beschrijft hoe christenen eigenlijk in een voortdurende crisis leven. Christenen zijn met Christus gestorven. Dat maakt ze vrij. Tegelijkertijd zijn ze nog steeds in deze wereld, die een voortdurende aanspraak op hen doet en probeert om hen van Christus los te maken. In deze spanning leven is moeilijk. Het is dan ook niet zo verwonderlijk volgens Van de Beek dat veel mensen een compromis sluiten. Dit is de reden dat het Nieuwe Testament zoveel waarschuwingen heeft over het laatste oordeel. Deze gelijkenissen zijn in de regel niet bedoeld voor mensen buiten de kerk, maar gericht op mensen binnen de kerk. Bij het laatste oordeel vallen de mensen die de wereld liefhebben door de mand.³³ Van de Beek wil hiermee benadrukken dat de dag van het oordeel, de *dies irae*, niet een dag is die aan christenen voorbij zal gaan. Het gevaar is volgens Van de Beek wanneer christenen niet meer die crisis ervaren. Volgens hem vluchten deze mensen voor het oordeel. Ze ontkennen hun betrokkenheid bij de wereld en ze dragen geen vrucht. Geloof is volgens Van de Beek nooit vanzelfsprekend. Het is een voortdurende strijd. Het ergste volgens hem is het vanzelfsprekend geloof dat geen vruchten draagt. Tegelijkertijd kunnen we ook niet onszelf de hemel inwerken. Alleen door Christus leven wij. In het dagelijks leven kunnen we deze crisis, deze aanvechting, verwoorden in ons gebed. In dat gebed staan we niet alleen. Er is een gemeente die bidt en Jezus pleit voor ons.³⁴

2.6. Het laatste oordeel op de dag van het laatste oordeel

*Gelukkig zijn zij die voor het bruiloftsmaal van het lam zijn uitgenodigd.*³⁵

*Toen zag ik een engel midden in de zon staan. Luid riep hij tegen de vogels die hoog in de lucht vlogen: 'Kom naar Gods grote maaltijd. Dan krijg je het vlees te eten van koningen, legeraanvoerders en machthebbers, het vlees van paarden en hun ruiters, van slaven en van vrije mensen, het vlees van jong en oud. [...] En alle vogels aten zich vol aan hun vlees.'*³⁶

Een van de indringende beelden waarmee de Bijbel het laatste oordeel beschrijft is het beeld van twee maaltijden: een bruiloftsmaaltijd en een aasgierenmaaltijd. Van de Beek staat in zijn laatste hoofdstuk uitgebreid stil bij deze maaltijden en verbindt deze met het sacrament van het avondmaal. Het aspect van het avondmaal laat ik hier liggen, maar wat Van de Beek schrijft over deze laatste maaltijd laat zien hoe hij naar de dag van laatste oordeel kijkt.

In hoofdstuk 19 van Openbaring zijn er twee maaltijden. Er is het bruiloftsmaal van het lam en het aasgierenmaal van God. In deze maaltijden wordt volgens Van de Beek het oordeel van God zichtbaar. Er vindt een omkering plaats.³⁷ De mensen die in de wereld aan de maaltijd mochten zitten zoals koningen et cetera worden zelf gegeten. De mensen die niet aan de maaltijd mochten zitten en zelfs geen water hadden om te drinken, zijn nu uitgenodigd om deel te nemen. In deze maaltijd wordt de ware aard van de gemeente als bruid van Christus en de ware aard van de aardse machten als

³² Van de Beek, *God Doet Recht*, 285-287

³³ Van de Beek, *God Doet Recht*, 287-290.

³⁴ Van de Beek, *God Doet Recht*, 291-292.

³⁵ Openbaring 19:9 (NBV)

³⁶ Openbaring 19:17-18, 21 (NBV)

³⁷ Van de Beek, *God Doet Recht*, 325-326.

vogelvoer zichtbaar. De maaltijden zetten zo de gehele wereld in het perspectief van Gods oordeel. Het is een afsluiten en openleggen van de geschiedenis.³⁸

De maaltijden zijn een beeld voor het laatste oordeel. Er is een positieve kant aan het oordeel. Degenen die mogen aanschuiven bij het bruiloftsmaal vieren feest. Er is ook een negatieve kant van het oordeel. Voor hen die dienen als vogelvoer is het niet zo vrolijk. Van de Beek wil hiermee niet zeggen dat deze mensen daadwerkelijk zullen worden gegeten. Wanneer we het beeld te letterlijk nemen, overvragen we de metafoor. Het beeld geeft aan dat het niet goed met hen afloopt. Bij dit negatieve aspect van het laatste oordeel sta ik in dit hoofdstuk stil.

2.7. De negatieve kant van het laatste oordeel.

Van de Beek denkt na over de negatieve kant van het laatste oordeel wanneer hij reflecteert op de hel. Met zijn spreken over de hel wil Van de Beek voorzichtig zijn. Daarin is hij trouw aan wat hij eerder zei: we moeten met een zekere nederigheid spreken over de eschatologische werkelijkheid omdat we die niet volledig kunnen vatten met onze aardse taal. Van de Beek ondervangt dit voor hemzelf door veel beschrijvingen te geven van wat andere theologen wel of niet over de hel denken. Zijn eigen visie schemert voorzichtig door deze besprekingen heen, maar is niet altijd even helder. Ik doe een poging om te beschrijven hoe Van de Beek tegen de hel aankijkt.

Volgens Van de Beek is de hel prima voorstelbaar. De hel is zelfs makkelijker voorstelbaar dan de hemel. De vele schilderijen en afbeeldingen die er over de hel gemaakt zijn laten dit ook zien. Toch kunnen we volgens van de Beek niet zeggen dat omdat er een ruimtelijke hemel is met o.a. lichamelijke opstanding, dat er dan ook een ruimtelijke hel zal zijn. Want uiteindelijk gaat het niet om hoe voorstelbaar iets is, maar om de vraag of het theologisch mogelijk is. Het probleem met de hel is dat het raakt aan de Godsleer. Hier staat Van de Beek opnieuw stil bij het Godsbeeld. Een God van liefde en genade is moeilijk te verenigen met een God die mensen naar de verdoemenis laat gaan. Dit probleem moeten we van een antwoord voorzien wanneer we vast willen houden aan het bestaan van een soort hel. Van de Beek beschrijft hoe verschillende theologen in de kerkgeschiedenis met deze vraag zijn omgegaan.³⁹

In de bespreking van Calvijn licht Van de Beek zijn eigen visie op. Calvijn wijst in de reformatie het concept van een vagevuur af. Volgens Van de Beek moeten we dit genuanceerder zien. Wanneer we de eschatologie zien in het perspectief van Gods gerechtigheid, dan zou het onrechtvaardig zijn wanneer we alle gelovigen op dezelfde manier behandelen. Alle gelovigen gedragen zich immers niet op dezelfde manier. Aan de andere kant geeft Van de Beek o.a. Calvijn gelijk dat we niet uit het oog moeten verliezen dat Christus alle gerechtigheid volbracht heeft. Hij heeft de zonde gedragen en daarvoor geboet met zijn dood. Het vagevuur ontkent dit en is daarom door de reformatie afgeschaft.⁴⁰

Deze twee gedachtelijnen zijn volgens Van de Beek ook in de Bijbel te vinden. Aan de ene kant kunnen alle verloren schapen bij Jezus terecht. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen het ene en het andere schaap. In de liefde van Jezus is er plaats voor iedereen. Aan de andere kant zijn er ook Schriftplaatsen waar er wel sprake is van een onderscheid. Bijvoorbeeld bij Paulus is er het vuur dat alles zal beproeven. Deze aspecten van aan de ene kant loutering en scheiding en aan de andere kant de ruimhartige liefde van God brengt Van de Beek samen in een citaat van Paus Benedictus: "dass das verbrennende und zugleich rettende Feuer Christus ist, der Richter und Retter. Das Begegnung mit ihm ist der entscheidende Akt des Gerichts. Vor seinem und freibrennt zum Eigentlichen unseres

³⁸ Van de Beek, *God Doet Recht*, 338-339.

³⁹ Van de Beek, *God Doet Recht*, 95-96.

⁴⁰ Van de Beek, *God Doet Recht*, 100.

Selbst.”⁴¹In dit citaat interpreteert Paus Benedictus het brandende vuur van de Bijbel als een moment van ontmoeting met Christus die rechter en verlosser is. In die ontmoeting smelt al onze onwaarheid weg bij het zien van hem. We sterven en verbranden tot essentie van onszelf. Van de Beek citeert deze woorden om zo woorden te geven aan wat er volgens hem bij het laatste oordeel gebeurt. Bij het laatste oordeel ontmoeten we volgens Van de Beek Christus die tegelijk Rechter en Gekruisigde is. Met deze Jezus wordt iedereen en dus ook christenen geconfronteerd en dat zal op bepaalde punten pijn doen omdat Jezus gestorven is voor onze fouten. We worden dan geconfronteerd met wat we Jezus hebben aangedaan. Daarin gaat Jezus niet lichtzinnig om met onze fouten, maar als gekruisigde geeft hij ons zijn door ons niet verdiende vergeving. Wanneer Van de Beek naar de kerkgeschiedenis kijkt, herkent hij dit standpunt het meest in de nadruk op loutering van de vroegere kerk. Het gaat volgens Van de Beek bij het laatste oordeel dus niet over straf, maar om reiniging.⁴²

Dit is een eerste antwoord. Als christenen zullen we na dit leven Jezus ontmoeten bij het laatste oordeel en in die ontmoeting zullen we gereinigd en gelouterd worden. Voor christenen staat er een louterend vuur te wachten. Van de Beek zegt hier nog niets over wat er met hen gebeurt die geen christen zijn. Van de Beek gaat op dat vraagstuk in wanneer hij nadenkt over de realiteit van het vuur. Het valt Van de Beek op dat hoe dichter in de tijd de vroegkerkelijke theologen bij de schrift stonden, hoe meer ze het over de realiteit van de hel hadden. De Bijbel spreekt met veel beelden over de hel. Daar gaat het vaak om een definitieve verwerping.⁴³ Dit standpunt wordt door vele teksten in de Bijbel ondersteund, niet alleen in Mattheüs. Van de Beek vindt de claim dat de Bijbel universalisme zou onderwijzen erg zwak. De brieven met mogelijk universalistische uitspraken onderwijzen ook een scherp onderscheid tussen gelovig en niet-gelovig en daarmee is voor hem de kous af.⁴⁴ De Bijbel geeft dus een duidelijke aanwijzing dat er een definitieve verwerping is voor mensen die niet bij Christus horen. In de Schrift zijn vele uitspraken en verzen te vinden waarin het wederkomen van Jezus een oordelend karakter heeft. Volgens Van de Beek is er erg veel hermeneutische creativiteit nodig om deze uitspraken te neutraliseren. Een betere optie is dus om ze niet te neutraliseren, maar ze te laten staan en vast te houden aan het laatste oordeel.⁴⁵

Aan dat laatste oordeel kan je dan weer op verschillende manieren vasthouden. Van de Beek doet dit door vast te houden aan Gods almacht. Daarin accepteert hij de leer van de dubbele predestinatie. Volgens Van de Beek hebben de grote theologen zoals Augustinus en Calvijn haar geleerd. Het enige wat is afgewezen is de begrensde van het aanbod der genade.⁴⁶ Volgens Van de Beek is de verhouding tussen oordeel en genade inderdaad niet identiek. Er is namelijk een verschil in Gods scheppen en Gods verwerpen. Maar er is geen verschil in gewicht. En het scheppen en het verwerpen dragen het volle gewicht van Gods handelen. Oordeel van God is en blijft oordeel van God.⁴⁷ Ook systematisch gezien staat dus deze laatste verwerping door God open.⁴⁸

Bijbels-theologisch en systematisch theologisch gezien is er dus een laatste verwerping mogelijk. Hoe dit er in praktijk uit ziet, werkt Van de Beek uit aan de hand van het concept van de

---

⁴¹ Paus Benedictus zoals Van de Beek citeert in *God Doet Recht*, 101.

⁴² Van de Beek, *God Doet Recht*, 101-102.

⁴³ Van de Beek, *God Doet Recht*, 104.

⁴⁴ Van de Beek, *God Doet Recht*, 105.

⁴⁵ Van de Beek, *God Doet Recht*, 271-272.

⁴⁶ Van de Beek, *God Doet Recht*, 273-274.

⁴⁷ Van de Beek, *God Doet Recht*, 274.

⁴⁸ Van de Beek, *God Doet Recht*, 271.

gemeente. Volgens Van de Beek vindt in de gemeente de kwalitatieve vervulling van de gehele schepping plaats. Jezus is het hoofd van deze gemeenschap. Een voorbeeld van dit idee is te vinden in Johannes 3:18, wanneer Johannes schrijft dat “wie niet gelooft al is geoordeeld”. Degenen die niet bij Jezus en zijn gemeente horen, kunnen ook niet meedoen met de nieuwe schepping. Het gaat daarin om geloof, maar dat geloof is niet alleen persoonlijk geloof. Het is vooral een liefdevolle attitude tot andere gelovigen. Geloven is niet alleen iets wat je kiest, het is voor een deel ook iets wat je overkomt. Het behoren tot een gemeenschap is ook iets wat je ontvangt. Wanneer je niet bij deze nieuwe gemeenschap hoort, dan ben je buitengesloten en dat is precies waar de vele gelijkenissen in de evangeliën over gaan.⁴⁹ Wie niet bij de gemeenschap van God hoort, hoort ook niet bij de nieuwe wereld van God. In het beeld van de bruiloftsmaaltijd is de gemeenschap gezamenlijk de bruid van Christus. De gasten worden juist als individu gezien. Meerdere gelijkenissen in de Bijbel werken de verschillen tussen de gasten uit, zoals bij het verhaal van de wijze en dwaze meisjes. De dwaze meisjes hadden geen respect voor de bruidegom, de wijzen wel. Zij waren bij het feest. De dwaze meisjes staan voor een dichte deur. De man die is uitgenodigd, heeft zich niet feestelijk gekleed en wordt daarom buitengesloten van het feestmaal.⁵⁰ Buitengesloten worden van de maaltijd is niet iets neutraals. Het betekent dat je buitengesloten bent van de vervulling van het menselijk leven.⁵¹

Dit is een antwoord op de vraag wat de negatieve kant van het oordeel is. Degenen die niet bij God horen, zullen ook bij het laatste oordeel niet bij God horen. Inherent onderdrukkende gemeenschappen zullen bij het laatste oordeel aan het licht komen. Het beeld van de aasgierenmaaltijd is volgens Van de Beek een teken van een mislukt leven. Bij deze maaltijd eet je niet van overvloedig voedsel, maar word je gegeten. Babylon zit aan de maaltijd met de aasgieren. Ook daar gaat het erom bij welke gemeenschap je hoort.⁵² Je kunt ook bij de verkeerde gemeenschap horen, zelfs als je als slaaf bij die gemeenschap hoort. Daarmee laat Van de Beek zien dat je niet van je verantwoordelijkheid af kunt komen door naar een ander te wijzen. Onrecht wordt gedragen vanuit een hele gemeenschap en die hele gemeenschap zal in het oordeel daarop gewezen worden.

Over wat de consequentie is van aan de verkeerde maaltijd aanzitten, moeten we volgens Van de Beek niet te veel speculeren, deels omdat de beelden van de Bijbel al voldoende zijn, deels omdat we het met onze aardse taal niet kunnen bevatten.⁵³ De reden dat we toch vasthouden aan het bestaan van een hel is omdat volgens Van de Beek het oordeel reëel is en in dat oordeel een vergelding zal plaatsvinden van wat er in het leven geschied is. Over wat dat vergelden inhoudt, moeten we niet te veel nadenken. Wat we wel moeten weten, benoemt Van de Beek met een citaat van de Duitse theoloog Beisser: “Was wir jedenfalls wissen müssen, ist, dass uns (und damit zweitens auch allen anderen) die Gefahr, verloren zu gehen, tatsächlich droht.”⁵⁴ Beisser beschrijft dat we allemaal de reële mogelijkheid hebben om te verdwalen en dat we daar mensen voor moeten waarschuwen.⁵⁵

2.8. Conclusie

In dit hoofdstuk is de visie van Van de Beek over de negatieve kant van het laatste oordeel duidelijk geworden. Van de Beek geeft eerst een aanwijzing over hoe we over eschatologische zaken moet

⁴⁹ Van de Beek, *God Doet Recht*, 106.

⁵⁰ Van de Beek, *God Doet Recht*, 324.

⁵¹ Van de Beek, *God Doet Recht*, 324.

⁵² Van de Beek, *God Doet Recht*, 325.

⁵³ Van de Beek, *God Doet Recht*, 108.

⁵⁴ Beisser zoals geciteerd door Van de Beek in *God Doet Recht*, 108.

⁵⁵ Van de Beek, *God Doet Recht*, 108.

spreken. Dit moeten we op een voorzichtige manier doen omdat we het niet volledig kunnen bevatten. Aan de andere kant moeten we er wel over spreken, omdat de Bijbel er ook maximaal over spreekt.

Vervolgens geeft Van de Beek zijn visie op waarom en hoe we over het laatste oordeel moeten spreken. Voor van de Beek heeft het alles te maken met de gerechtigheid van God. God zal de wereld oordelen omdat God recht zal doen aan de onderdrukten en het onrecht weer recht zal zetten. Van de Beek is hier heel stellig in. Een theologie die niet overweg kan met het laatste oordeel is volgens hem een theologie die niet om rechtvaardigheid geeft en een theologie die blind is voor het onrecht in de wereld. Van de Beek vindt de rechtvaardigheid van God belangrijker dan de geborgenheid van God. Van de Beek beschrijft hoe dit in het leven van Jezus zichtbaar wordt. In Jezus wendt God zich toe naar het onrecht van de wereld en loopt daar niet voor weg.

Van de Beek laat zien hoe dit voor christenen een opdracht is. Dat is volgens hem de reden dat de Bijbel hier met zulke grootse beelden naar het laatste oordeel wijst. De Bijbel waarschuwt daar in eerste plaats christenen. Deze zijn niet van het laatste oordeel uitgesloten. Van de Beek wijst hierop om aan te geven dat het oordeel reëel is en dat we daar in ons dagelijks leven rekening mee mogen houden. Leven we als christenen in crisis en zetten we ons in om het onrecht in de wereld te bestrijden zonder dat we ook maar durven denken dat we het op eigen kracht kunnen? Dat is een vraag die hij door zijn boek heen aan zijn lezers stelt.

Deze noties over dat het laatste oordeel van God verbonden is aan de rechtvaardigheid van God en dat de beelden van het laatste oordeel als functie hebben om christenen stil te zetten bij hun eigen verantwoordelijkheid beschrijft van de Beek overtuigend. Deze noties zijn helpend in het denken over waarom en hoe te spreken over het laatste oordeel en deze noties neem ik dan ook mee.

Van de Beek schrijft dat er negatieve consequenties zijn wanneer mensen de verkeerde keuzes maken. Van de Beek laat zien dat het uitmaakt bij welke gemeenschap je wel of niet hoort en daar mogen we mensen voor waarschuwen. Over wat de negatieve consequenties precies zullen zijn, wil Van de Beek niet te veel zeggen. Daar komt zijn visie terug dat we voorzichtig moeten in ons spreken over de laatste dingen. Van de Beek geeft wel een beeld van een ontmoeting met de opgestane Christus waarin zaken duidelijk zullen worden, maar hij kleurt niet in hoe deze ontmoeting er precies uitziet.

Hoofdstuk 3 - David Hart over de negatieve kant van het laatste oordeel

3.1 Inleiding

David Bentley Hart is filosoof en oosters orthodox theoloog. In 2015 was hij werkzaam als Templeton Fellow aan de Universiteit van Notre Dame. In zijn boek *That all shall be saved: Heaven, Hell and Universal Salvation* verdedigt Hart de positie van het universalisme. Hij argumenteert dat alle mensen uiteindelijk gered zullen zijn en dat er niet zoiets als een eeuwige hel bestaat waar mensen gestraft worden. Dat er zoiets zou bestaan vindt hij niet alleen absurd, maar ook een verschrikkelijk en afschuwelijk idee.

Dit boek heeft in de academische wereld veel reacties opgeroepen. Vanuit verschillende kerkelijke stromingen zijn er positieve en negatieve recensies geschreven. Vanuit de universalistische hoek is er veel lof. Zo schrijft Robin Parry dat Hart een moedige thesis verdedigd heeft en dat hij dit op een beknopte, intelligente en overtuigende manier doet.⁵⁶ Vanuit de traditionele kerken is er veel kritiek. Ik licht er twee recensenten uit. De Katholieke Karen Kilby begint haar recensie met dat het boek van Hart geen academisch werk, maar een polemisch boek is. Ze leest het boek als een aanval op degenen die vasthouden aan eeuwige verdoemenis. Kilby probeert begrip op te brengen voor deze manier van schrijven. Ze zegt dat voor de universalistische positie het misschien een keer goed is dat er zo'n stevig boek geschreven is, maar ze vindt het jammer dat het op veel punten ontbreekt aan nuance.⁵⁷ De lutherse Jack Kilcrease vindt het zeer problematisch dat Hart geen gebruik maakt van een notenapparaat. Hierdoor zijn de uitspraken die Hart doet lastig te controleren. Daarnaast bekritiseert Kilcrease de Bijbelse exegese van Hart. Deze is ondermaats volgens hem.⁵⁸

Kortom het is een boek waar de meningen sterk over verdeeld zijn. Op de academische methode is zeker wat af te dingen. Het gebrek aan nuance en het ontbreken van een notenapparaat zijn jammer. Toch is het een boek waar we volgens de theoloog en filosoof Taylor Nutter niet om heen kunnen omdat Hart precies zijn vinger legt bij dat waar het omgaat.⁵⁹ Ik heb ervoor gekozen om het boek van Hart te gebruiken omdat Hart de groep gelovigen vertegenwoordigd die moeite heeft met het laatste oordeel en deze moeite onder woorden weet te brengen. Soms iets te scherp misschien, maar dat zorgt ervoor dat de zaken waar het omgaat helder zijn.

In dit hoofdstuk geef ik antwoord op de volgende deelvraag: "Wat schrijft David Hart over de negatieve consequentie van het laatste oordeel?" Hart beantwoordt die vraag al snel omdat volgens hem het laatste oordeel geen negatieve consequenties heeft. Ik geef de argumentatie weer die Hart gebruikt om deze positie te verdedigen. Voor de negatieve consequentie van het laatste oordeel

⁵⁶ Robin A. Parry, "David Bentley Hart. *That All Shall Be Saved: Heaven, Hell and Universal Salvation*." *Modern Believing* 62, no. 2 (lente 2021):191-193.

⁵⁷ Karen Kilby, "That All Shall Be Saved by David Bentley Hart." *Commonweal* 147, no. 4 (2020): 72-73.

⁵⁸ Jack D Kilcrease, "That All Shall Be Saved: Heaven, Hell and Universal Salvation by David Bentley Hart (Review)." *Lutheran Quarterly* 35, no. 3 (2021): 346-48.

⁵⁹ Taylor, Nutter, "That All Shall Be Saved: Heaven, Hell, and Universal Salvation." *The Journal of Theological Studies* 71, no. 2 (2021): 995-98. <https://doi.org/10.1093/jts/flaa119>.

gebruikt Hart de term hel. In zijn boek toont hij aan waarom infernalisten een foutieve theologie hebben. Wie deze infernalisten zijn benoemd Hart niet. Hij wijst geen specifieke namen aan. Hart geeft wel een definitie. Infernalisme is de stroming in de theologie die ervanuit gaat dat er een eeuwige hel is waar mensen die niet voor God gekozen hebben een eeuwige straf ondergaan. Ik ga eerst in op zijn twee filosofische argumenten over het godsbeeld en het mensbeeld. Daarna kijk ik kritisch naar hoe Hart met de Bijbel omgaat.

3.2. Over God

Een rode lijn die door het betoog van Hart loopt is de volgende vraag: Hoe kunnen we God goed noemen wanneer God een eeuwige hel in stand houdt? Volgens Hart kunnen we God niet als goed zien wanneer we geloven dat God een eeuwige hel wil. We zullen volgens Hart een keuze moeten maken: of we zien onze God niet als een goede God, of we beschouwen het idee van een eeuwige hel als onwaar en zien God als de goede schepper en redder van allen.⁶⁰ Hart kiest zelf voor de tweede optie en betoogt dat wij dat ook moeten doen. Dit doet hij op basis van logica. Voor Hart is van groot belang dat we consistent over God denken.

Het startpunt van de argumentatie van Hart is de doctrine van ‘creatio ex nihilo.’ God heeft uit het niets alles geschapen en God was vrij om dit te doen. Hij werd daartoe niet gedwongen.⁶¹ Vervolgens zegt Hart met een verwijzing naar Gregorius van Nyssa dat deze doctrine niet alleen een metafysische, maar ook een eschatologische claim doet. Hoe iets eindigt zegt ook iets over hoe iets begint.⁶² Alle gevolgen zijn te herleiden naar een eerste oorzaak. Die eerste oorzaak is God. Alles is door hem ontstaan en door hem bedacht en gemaakt.⁶³

Over God zeggen we dat hij goed is. Wat betekent het wanneer we zeggen dat God goed is? Hart staat hier uitgebreid bij stil. Hart duikt in een oude middeleeuws filosofische discussie in. Deze discussie gaat erover of woorden dezelfde betekenis hebben wanneer ze over God en over de mens worden gezegd of dat dat de betekenis anders is. Het probleem is dat God zo wezenlijk anders is dan wij mensen dat het niet mogelijk is dat de goedheid van God hetzelfde is als de goedheid van God. Maar het omgekeerde is ook niet mogelijk. Als het woord ‘goed’ een volledig andere betekenis heeft wanneer we over God praten dan wanneer we over de mens praten, hoe kunnen we de betekenis van het woord ‘goed’ dan nog kennen?⁶⁴ Dat is wat Hart mis ziet gaan in de theologie van de reformatie. Hart noemt geen namen van theologen. Daardoor is het niet duidelijk waarna hij precies verwijst wanneer hij zich afzet tegen ‘de gereformeerde theologie’.

Volgens Hart zegt gereformeerde theologie dat Gods goedheid en de goedheid van de mens niet hetzelfde zijn. Het woord ‘goed’ is met middeleeuws filosofische terminologie ‘equivoc.’ Het woord heeft twee betekenissen. Dit maakt dat het o.a. in de leer van de dubbele predestinatie mogelijk is dat God goed is terwijl hij mensen tot de hel veroordeelt, omdat God op een andere manier goed is dan dat mensen goed zijn. Mensen zijn niet goed wanneer ze veroordelen, maar God is dat wel. Hart bekritiseert deze manier van over God spreken. Hij is het oneens met dit concept van equivocatie.

Volgens Hart moet er overeenstemming zijn tussen het begrijpen van Gods goedheid en de goedheid van de mens. Op het moment dat deze verschillend zijn kunnen we als mens het concept van goedheid niet meer kennen en zo wordt alles wat we over God zeggen leeg. Woorden zoals goedheid

⁶⁰ David Bentley Hart, *That All Shall Be Saved: Heaven, Hell, and Universal Salvation* (New Haven Connecticut: Yale University Press, 2019), 90-91.

⁶¹ Hart, *That All Shall Be Saved*, 67.

⁶² Hart, *That All Shall Be Saved*, 68.

⁶³ Hart, *That All Shall Be Saved*, 70.

⁶⁴ Hart, *That All Shall Be Saved*, 57-58.

hebben dan geen betekenis meer en God is dan niet meer goed.⁶⁵ Volgens Hart hebben woorden over God betekenis op basis van analogie. De betekenis van goed is in de basis hetzelfde voor de eindige mens en de oneindige God.

Tegelijkertijd blijft het onoverbrugbare verschil tussen ons en God staan.⁶⁶ God is voor ons het voorbeeld van het absolute goede waar onze goedheid van is afgeleid en op basis waarvan wij kunnen zeggen of iets goed is of niet, maar wij kunnen niet uit onszelf volledig goed zijn.⁶⁷ Hart verbindt dit met het principe van creatio ex nihilo. God is het doel van alles. Hij zet alles in gang. God is vrij in zijn scheppen en God is absoluut. Hart zegt daarmee dat God niet onderhevig is aan veranderingen of door iets buiten hemzelf veranderd wordt. Wanneer we dit toepassen op de goedheid van God, dan zeggen we volgens Hart dat God niet alleen goed voor ons is, maar dat God ook in zichzelf absoluut goed is.⁶⁸

Vervolgens kijkt Hart naar het kwaad. Kwaad is volgens Hart de afwezigheid van het goede. Kwaad heeft geen eigen oorzaak. Alles vindt namelijk zijn of haar oorzaak in God. Het kwade kan niet van God komen, want God is goed. Het kwaad moet dus wel de afwezigheid van het goede zijn. In het denken vanuit het principe van de creatio ex nihilo kan God niet het kwaad geschapen hebben want dan zou iets van de slechtheid ook in God zelf zitten en dan zou God niet meer ultiem goed zijn.⁶⁹

Met het concept van de hel ontstaat er dan een probleem. Volgens Hart is het overduidelijk dat het verloren gaan van een mens iets verschrikkelijks is. Het is een tragedie. Hart beschrijft de positie van zijn tegenstanders door te stellen dat God een verbond heeft gemaakt met het natuurlijke kwaad om de ziel van de mens in de goede richting te sturen. Hart keurt dit af. Volgens hem maakt zelfs het kleinste kwaad in God alles relatief en ook de goedheid van God wankelt daardoor. Zelfs de kleinste opoffering voor een hoger goed doel maakt dat goede doel al niet meer goed. En al helemaal niet wanneer het gaat om een hel waar mensen eeuwig branden voor een eindig vergrijp.⁷⁰

Hart concludeert dan ook dat wanneer we zoiets als een hel voor mogelijk achten we God niet meer goed kunnen noemen.⁷¹ Op het moment dat God het toestaat dat mensen voor eeuwig verloren gaan, wordt het kwaad onderdeel van God en dan is God niet meer goed.⁷² Hart benadrukt dat hij God niet probeert te onderwerpen aan een ethische norm. Dat zou niet kunnen, want God is niet een eindig wezen. Het gaat Hart om de coherentie van de doctrine van de creatio ex nihilo en de coherentie van ons spreken over God. Er kan een verschil zijn in de manier waarop eindige en oneindige wezens goed zijn, maar een tegenstelling is niet mogelijk. Als goed een tegengestelde betekenis heeft bij een mens dan bij God, dan kunnen we niets meer zeggen, dan is alle betekenis verloren.⁷³ De doctrine van de creatio ex nihilo en de doctrine van de eeuwige verdoemenis kunnen niet tegelijk waar zijn.⁷⁴ Hart laat de doctrine van de eeuwige verdoemenis vallen. Dat is volgens hem een stuk minder problematisch dan te moeten accepteren dat de christelijke God geen goede God, maar een slechte god is.⁷⁵

---

⁶⁵ Hart, *That All Shall Be Saved*, 80-81.

⁶⁶ Hart, *That All Shall Be Saved*, 74-75.

⁶⁷ Hart, *That All Shall Be Saved*, 57-58.

⁶⁸ Hart, *That All Shall Be Saved*, 69-70.

⁶⁹ Hart, *That All Shall Be Saved*, 70-71.

⁷⁰ Hart, *That All Shall Be Saved*, 81-84.

⁷¹ Hart, *That All Shall Be Saved*, 86.

⁷² Hart, *That All Shall Be Saved*, 82.

⁷³ Hart, *That All Shall Be Saved*, 87-88.

⁷⁴ Hart, *That All Shall Be Saved*, 82.

⁷⁵ Hart, *That All Shall Be Saved*, 73.

3.3. Opdat allen gered zullen zijn

Naast dat God niet zoiets als een hel kan funderen omdat hij goed is, heeft ook de mens een aantal eigenschappen waardoor zoiets als de hel niet nodig is en uiteindelijk iedereen gered zal zijn. Ik licht Harts concept van rationale ware vrijheid toe. Tegelijkertijd sluipt er via de achterdeur toch een soort hel zijn theologie binnen.

Volgens Hart kunnen we de hel achterwege laten is omdat de hel niet nodig is. Het is namelijk logisch gezien onmogelijk dat een rationeel wezen voor eeuwig God afwijst.⁷⁶ Op het moment dat de mensheid God niet afwijst, is er ook geen consequentie voor deze afwijzing nodig en is de hel overbodig. Dit argument heeft te maken met de discussie rondom de vrije wil van de mens.

Hart staat uitgebreid stil bij deze discussie omdat de vrije wil van de mens een van de meest gebruikte argumenten voor het bestaan van een hel is. Volgens de infernalisten is de hel een bijkomstigheid bij de vrije wil.⁷⁷ Door goddelijke genade heeft iedereen de morele vrijheid om zelf te kiezen wie hij of zij wil zijn en een ziel die liever in de hel dan bij God wil zijn, krijgt de hel waar hij of zij om vraagt.⁷⁸ De hel is er om aan te tonen hoe absoluut de vrijheid van de mens is.⁷⁹ Hart zet zich hiertegen af.

Volgens Hart is dit argument van de vrije wil gebaseerd op een incoherent beeld van vrijheid. Vrijheid wordt dan gezien als de mogelijkheid om verschillende keuzes te maken. Vrijheid is de afwezigheid van beperkingen. Volgens Hart is dit niet hoe we naar vrijheid moeten kijken. Vrijheid heeft te maken met het kennen en het doen van de waarheid zoals beschreven wordt in het evangelie van Johannes.⁸⁰ Volgens Hart is ware vrijheid de vrijheid om het goede te doen. Hart noemt dit rationele vrijheid. Rationele vrijheid is volgens hem dat een mens een doel heeft waarvan hij zich bewust is en waar hij naar toe kan werken. Ware vrijheid is het realiseren van het goede.⁸¹

Dat dit is hoe de mens functioneert laat Hart zien aan de hand van een gedachtenexperiment. We zijn altijd gericht op iets. Wanneer we iets willen, dan willen we altijd iets als doel of als doel naar een ander doel. Het uiteindelijke doel kan niet eindig zijn. We verlangen altijd naar iets groters omdat verlangen oneindig is. Uiteindelijk komt elk verlangen neer op een verlangen naar een transcendent verlangen.⁸² Omdat we zijn geschapen naar Gods beeld en naar Gods ontwerp is dit grotere transcendente goede natuurlijk God. Dit betekent dat we ons uitstrekken naar en gericht zijn op het doel dat God voor ons heeft.⁸³ Hart citeert Maximus Confessor die schrijft dat onze natuurlijke wil gericht is op het doen van Gods wil. Dit heeft als gevolg dat we niet in staat zijn om het kwade als doel op zich te willen.⁸⁴ Als we dat al doen dan is het een verlangen dat ontstaat doordat we niet goed geïnformeerd zijn of doordat we in de war zijn. Vrij zijn betekent namelijk volgens Hart dat we de mogelijkheid hebben om te worden wie we kunnen zijn. Waarlijk vrij zijn betekent het goede te kiezen.⁸⁵

Het is logisch gezien onmogelijk volgens Hart om het kwaad te kiezen als doel op zichzelf. Het kwaad is de afwezigheid van het goede. Het kwaad leidt af van het goede, maar het leidt niet zelf tot

---

⁷⁶ Hart, *That All Shall Be Saved*, 17.

⁷⁷ Hart, *That All Shall Be Saved*, 33-34.

⁷⁸ Hart, *That All Shall Be Saved*, 23.

⁷⁹ Hart, *That All Shall Be Saved*, 171.

⁸⁰ Hart, *That All Shall Be Saved*, 79-80.

⁸¹ Hart, *That All Shall Be Saved*, 171-175.

⁸² Hart, *That All Shall Be Saved*, 174-175.

⁸³ Hart, *That All Shall Be Saved*, 172.

⁸⁴ Hart, *That All Shall Be Saved*, 36.

⁸⁵ Hart, *That All Shall Be Saved*, 172-173.

iets.⁸⁶ Een rationeel wezen kan niet wanneer hij vrij is ervoor kiezen om naar de hel te gaan. Dat idee is absurd volgens Hart.⁸⁷ Een wezen is vrij wanneer er overeenstemming tussen zijn of haar ratio en de wereld daarbuiten. Als dat niet zo is, dan is hij of zij niet werkelijk vrij. Hij of zij is dan door omstandigheden in het leven onwetend van het goede, maar zal op het moment dat hij of zij in aanraking komt met het goede hier gericht op raken en zich op God richten. Uit vrije wil God afwijzen en voor de hel kiezen is dus niet alleen onwaarschijnlijk, het is ook logisch gezien een leeg idee omdat iemand die waarlijk vrij is niet voor het kwaad zal kiezen.⁸⁸ Het argument van de vrije wil is dus volgens Hart niet voldoende om het bestaan van een hel te rechtvaardigen.

De mens is dus op het goede en op God gericht en zal uiteindelijk bij God uitkomen. Volgens Hart is er geen tijdslimiet waarbinnen dit gericht raken op God moet plaatsvinden. De ziel kan ook na het sterven nog van richting veranderen, dus het is niet noodzakelijk dat dit binnen het mensenleven gebeurt.⁸⁹ Het is volgens Hart helder dat de ziel God niet voor eeuwig kan afwijzen, omdat de ziel zich niet voor eeuwig kan afzetten tegen het goede omdat uiteindelijk God allen in allen zal zijn.⁹⁰

Hart verwijst daarbij naar Gregorius die beschrijft hoe er in God plaats is voor iedere geschapen ziel en dat iedereen zal worden opgenomen in God. Het kwaad is volgens Gregorius slechts een schaduw en zal op de laatste dag verdwenen zijn. Zonde breekt wel in op het beeld van de mens, maar heeft niet genoeg kracht om de reflectie van God te breken. Gregorius laat de mogelijkheid open dat de zielen door een soort reinigingsproces zullen moeten gaan om zo te genezen van hun zondigheid. Het kwaad heeft niet laatste woord en zal vergaan.⁹¹ Ook Hart schrijft over een weg van zuivering waarbij al het kwaad zal verdwijnen.⁹²

Over de vraag hoe dit reinigingsproces eruit zal zien, schrijft Hart niet. Gregorius wil het wel een soort hel noemen. Het is in ieder geval geen plek van vernietiging, omdat God zijn gehele schepping zal voltooien. Het is niet mogelijk dat hij delen van zijn schepping zal vernietigen, want dan zou hij iets van zijn doel achter zich moeten laten en dat is logisch gezien niet mogelijk.⁹³ Hart zal het waarschijnlijk niet willen toegeven, maar met deze plek van reiniging geeft hij toch ruimte aan een soort van hel. Een hel die in zekere zin noodzakelijk is om mensen te genezen van hun zonden.

3.4. Over de Bijbel

De argumentatie van Hart is voornamelijk filosofisch. Het gaat hem om de consistentie van het denken over God. Maar Hart is niet alleen filosoof. Hij is ook theoloog. Naast filosofie maakt Hart ook gebruik van de Bijbel in zijn boek. Hij doet dit op zijn eigen manier, waar ook zoals de recensent Kilcrease schrijft wel nog wat op af te dingen is.

Hart wil op een genuanceerde manier naar de Bijbel kijken. Hij vindt dat we de Bijbel niet te letterlijk moeten nemen. Voor het idee dat de Bijbel woord voor woord ingegeven is door God en dat alle teksten met elkaar verenigbaar zijn heeft Hart geen geduld, maar hij vindt wel dat we de Bijbel enig gezag moeten geven. Hart vindt vooral dat we op een consistente manier met de Bijbel om moeten gaan. Dat lijkt sterk op zijn filosofische aanpak.

---

⁸⁶ Hart, *That All Shall Be Saved*, 174-175.

⁸⁷ Hart, *That All Shall Be Saved*, 36.

⁸⁸ Hart, *That All Shall Be Saved*, 178-186.

⁸⁹ Hart, *That All Shall Be Saved*, 45-50.

⁹⁰ Hart, *That All Shall Be Saved*, 192-193.

⁹¹ Hart, *That All Shall Be Saved*, 141-145.

⁹² Hart, *That All Shall Be Saved*, 186.

⁹³ Hart, *That All Shall Be Saved*, 193-195.

Hart vindt het krom dat de christenen die in het concept van een eeuwige hel geloven sommige verzen uit de Bijbel letterlijk nemen en andere verzen uit de Bijbel als metafoor beschouwen. Het verbaast hem dat de beelden over hel over vuur en duisternis door deze mensen als letterlijk worden beschouwd terwijl dit volgens hem bij uitstek metaforisch beelden zijn en dat de uitspraken die o.a. door Paulus worden gedaan dat iedereen gered zal worden door deze christenen als metafoor worden beschouwd. Hart vindt dat aan de teksten van Paulus meer gewicht mag worden toegekend en aan de zogenoemde bewijsplaatsen voor een hel minder.⁹⁴

De reden dat we meer gewicht mogen toekennen aan de verzen van Paulus die op universalisme wijzen, is volgens Hart allereerst dat het er simpelweg veel meer zijn dan de teksten over een hel. Hart noemt er 23, maar hij schrijft dat hij er nog meer kan noemen. Deze verzen heeft hij in het Grieks afgedrukt en hij geeft er een eigen vertaling bij. Daarmee probeert Hart aan te geven dat hij weet waar hij over heeft, maar dit is niet geheel geloofwaardig. Bijna alle verzen komen uit brieven van Paulus, waaronder 1 Tim. 2:3-6.⁹⁵ De titel van het boek *That all shall be saved* is gebaseerd op deze verzen. In alle verzen gaat het erover dat er redding is voor allen. Hart interpreteert de spanning tussen deze teksten en de teksten die gaan over oordeel aan de hand van de systematische theologie van Gregorius van Nyssa en Origines. Zij gaan uit van twee horizonnen of ook wel twee momenten in de tijd. Deze zullen elkaar opvolgen. De eerste horizon zal opgaan in de tweede. In de eerste horizon is er een oordeel en is er verschil tussen zij die zich hebben overgegeven aan Gods liefde en zij die dat niet hebben gedaan. Dit is de horizon van het oordeel over de geschiedenis van de mensheid. In de tweede horizon is iedereen bij God. Sommigen op basis van hun goede werken. Anderen op basis van het feit dat hun slechte werken vernietigd zijn. Dit is de horizon van het oordeel van Gods doel met de mensheid. De universalistische verzen wijzen op de hoop van de tweede horizon en we mogen het daarin als letterlijk zien. Er zal een letterlijke redding van allen zijn. Dat is waar Paulus het volgens Hart over heeft. Als er nog een groep buiten de tweede horizon een eeuwige straf zou krijgen, dan had Paulus daar volgens Hart wel voor gewaarschuwd.⁹⁶

De reden dat we minder gewicht kunnen toekennen aan de teksten over de hel is dat deze teksten helemaal niet zo helder zijn als dat de christenen die in een hel geloven doen voorkomen. Volgens Hart moeten we de eschatologische taal over het laatste oordeel die Jezus gebruikte zien als fantasiebeelden die Jezus gebruikte om te onderwijzen en verwarring te brengen. Als Jezus ons had willen waarschuwen, dan had hij volgens Hart wel duidelijker taal gebruikt en niet dit vreemde mengsel van beelden van vuur en straf. Ook moeten we niet onderschatten dat er een politiek aspect aan de taal van Jezus zit. Jezus maakt gebruik van de beschikbare beelden die de profeten van Israël hebben gebruikt om zo zijn kritiek op de status quo te uiten, hoop te geven en angst aan te jagen, maar deze beelden moeten we niet letterlijk nemen want zo zijn ze niet bedoeld.⁹⁷

Dat de uitspraken van Jezus niet helder genoeg zijn om letterlijk te nemen laat Hart zien aan de hand van verschillende teksten. Ik sta stil bij zijn uitspraken over Mattheüs 10:28, de hoofdtekst van dit onderzoek. In Mattheüs zegt Jezus: *“Wees niet bang voor hen die wel het lichaam maar niet de ziel kunnen doden. Wees liever bang voor hem die in staat is én ziel én lichaam om te laten komen in de Gehenna.”* Hart schrijft over deze tekst dat dit een vers is waarin Jezus zegt dat God in staat is om lichaam en ziel te vernietigen in de Gehenna. Volgens Hart heeft Jezus het hier niet over een eeuwige

⁹⁴ Hart, *That All Shall Be Saved*, 92-95.

⁹⁵ Hart, *That All Shall Be Saved*, 95-102.

⁹⁶ Hart, *That All Shall Be Saved*, 102-106.

⁹⁷ Hart, *That All Shall Be Saved*, 119-120.

hel omdat hij het woord vernietigen gebruikt en vernietiging kan niet eeuwig plaatsvinden. Ook wijst Hart op andere teksten in de evangeliën waarin de straf tijdelijk is. Zoals in Mattheüs 5:26 waar de man pas vrij komt totdat hij alles heeft betaald. Daar zit de man dus niet voor eeuwig vast. Hart wijst ook op Lukas 12:59 en Mattheüs 18:34 waar mensen een tijdelijke straf ontvangen.⁹⁸

Naast het feit dat het werkwoord 'vernietigen' erop wijst dat er geen eeuwige plek van straf is, laat Hart ook zien dat de betekenis van het woord 'Gehenna' uitermate onduidelijk is.⁹⁹ Jezus wijst volgens Hart met het woord Gehenna naar een vuilnisbelt. Deze vuilnisbelt is een beeld voor oordeel, straf en heiliging geworden en kan naar verschillende dingen verwijzen:

- een fysieke vuilnisbelt buiten Jeruzalem
- een plek buiten Jeruzalem waar volgens een oude traditie kindoffers werden gebracht.
- een plek buiten Jeruzalem die de Romeinen gebruikten als crematieplek.¹⁰⁰
- een plek buiten Jeruzalem waar afval verbrand werd. Dit is dan ook weer een verwijzing naar de vallei van Hinnom in Jesaja 66:24 waar Jezus naar verwijst in Markus 9:43-48.¹⁰¹

Naast deze mogelijkheden werd er ook in de theologische tradities uit de tijd van Jezus verschillend over de Gehenna gesproken. Met al deze opties wil Hart aangeven dat de Gehenna dus niet vanzelfsprekend verwijst naar de hel als plek waar mensen eeuwig lijden. Gehenna zou ook goed naar iets anders kunnen verwijzen en het zou dus slechts een metafoor kunnen zijn.¹⁰²

Met zijn bespreking van de Bijbel wil Hart laten zien dat universalisme ook Bijbels gezien een aannemelijke theorie is, omdat er veel teksten zijn die schrijven over de redding van allen en omdat de teksten die op een hel wijzen niet helder genoeg zijn om daadwerkelijk een eeuwige hel uit af te leiden. Op basis van de Bijbel kunnen we dus volgens Hart niet zeggen dat universalisme onwaar is.

Ik ben het met recensent Kilcrease eens dat Hart in zijn bijbelgebruik niet voldoende overtuigt. Dit komt door zijn wijze van argumenteren. Hart begint met dat hij genuanceerd naar de Bijbel kijkt, maar deze nuance zie ik niet terug. Hart is kritisch op hoe infernalisten de Bijbelteksten over vuur letterlijk nemen en de teksten van Paulus over de redding van allen als metafoor zien. Hart doet echter precies hetzelfde, maar dan op omgekeerde wijze. Hij claimt dat we de teksten over universele redding letterlijk moeten nemen en dus niet in de context hoeven te lezen en dat we de beelden over het vuur als metafoor moeten zien. Daarmee doet Hart dus zelf waar hij de infernalisten van beschuldigt. Dat maakt dat ik hem niet geloofwaardig vind. Daarnaast vind ik het een flauwe manier van argumenteren dat een bepaalde tekst niet helder is omdat een woord of een begrip meerdere betekenissen kan hebben. Op het moment dat een woord meerdere betekenissen heeft, dan hoor ik graag waarom het waarschijnlijk wel het één en niet het ander betekent. Simpel zeggen dat we de betekenis niet kunnen vaststellen en dat de tekst daarom geen uitspraken kan doen over de negatieve kant van het laatste oordeel vind ik erg makkelijk en niet overtuigend. Dit maakt dat ik vind dat Hart niet voldoende argumenteert dat de Bijbel ruimte laat voor universalisme.

Daarnaast val het me op dat Hart in gesprek met de specifieke teksten opnieuw ruimte geeft aan het bestaan van een plek van reiniging. Hij wijst een eeuwige hel overduidelijk af en laat ook zien dat dit uit de teksten niet volledig op te maken is, maar een tijdelijke plek van zuivering wordt eerder waarschijnlijker door de Bijbelverzen dan onwaarschijnlijker. In zijn gebruik van de theologie van twee

⁹⁸ Hart, *That All Shall Be Saved*, 116.

⁹⁹ Hart, *That All Shall Be Saved*, 112.

¹⁰⁰ Hart, *That All Shall Be Saved*, 113.

¹⁰¹ Hart, *That All Shall Be Saved*, 114.

¹⁰² Hart, *That All Shall Be Saved*, 112, 114-115.

horizonnen komt deze plek van reiniging voor in één van de horizonnen en in zijn bespreking van de teksten over vernietiging benadrukt Hart vooral dat het bij deze plekken van vernietiging om een tijdelijke plek gaat.

3.5. Conclusie

In dit hoofdstuk wordt de visie van Hart dat er geen negatieve kant aan het laatste oordeel is beschreven. Hart geeft hier drie argumenten voor. Als eerste laat Hart zien waarom hij denkt dat het bestaan van een hel niet consistent is met hoe het christelijk geloof spreekt over de goedheid van God. Wanneer we God goed noemen en die goedheid komt overeen met hoe we zelf goed zijn, dan kan God niet iets slechts zoals een hel laten bestaan. Met deze beschrijvingen doet Hart recht aan de moeite die postmoderne mens heeft met het beeld van een toornige God. Hart geeft met zijn argument een alternatief voor deze toornige God en laat zien hoe God als volledige goedheid, geen hel meer nodig heeft. Ten tweede argumenteert Hart dat de mens ook geen hel meer nodig heeft omdat de mens gericht is op het goede en in gemeenschap met andere mensen leeft. Hij stelt dan ook voor om het concept van eeuwige verdoemenis of een negatieve kant van het laatste oordeel te laten vallen. Dat hoeven we van hem als christenen niet meer te verkondigen. We mogen vertellen over de redding van allen en over een hel hoeven we niet meer te spreken. Ten derde laat Hart zien dat ook de Bijbel universalistisch gelezen kan worden. Zijn manier van argumenteren is hier helaas niet voldoende waardoor zijn argument niet overeind blijft. Naast een onvoldoende derde argument, heeft Hart ook een zwakke plek in zijn standpunt doordat hij in argument twee en drie ruimte laat voor een tijdelijke plek van zuivering. Hart wijst weliswaar de hel als plek van eeuwige straf af, maar hij heeft om zijn argumenten kloppend te krijgen toch een plek van zuivering nodig. Mensen zijn altijd gericht op het goede, maar soms hebben ze wat bijsturing nodig om het goede verlangen in zichzelf te ontdekken. Hart kleurt niet in hoe deze plek van zuivering er precies uit ziet, maar deze plek kan gezien worden als een negatieve kant van het laatste oordeel omdat de mensen die gezuiverd worden in ieder geval nog niet aan de positieve kant van het oordeel terecht zijn gekomen. Via een achterdeur komt zo toch een negatieve consequentie van het laatste oordeel de positie van Hart binnen. Dit laat zien dat een wereld zonder laatste oordeel met negatieve consequenties lastig voor te stellen is. De negatieve kant blijkt een bepaalde noodzakelijkheid te hebben om consistent te kunnen argumenteren over het lot van de mens na zijn of haar sterven.

Hoofdstuk 4 - Het laatste oordeel in het onderwijs van Jezus

4.1. Introductie

In de afgelopen twee hoofdstukken hebben we veel gelezen over hoe Van de Beek en Hart denken over de negatieve kant van het laatste oordeel en we hebben ook gezien hoe beiden in hun denken gebruik maken van de Bijbel. De eerste op een overtuigende manier en de tweede op een minder tot niet overtuigende manier. In dit hoofdstuk wil ik een concrete perikoop uit de Bijbel het woord geven, in zoverre als dat mogelijk is. We lezen de Bijbel namelijk altijd door de bril van onze eigen context en persoon. Ik onderzoek wat Jezus in het evangelie van Mattheüs zegt over de negatieve kant van het laatste oordeel. Ik heb ervoor gekozen om te focussen op Mattheüs 10:16-33. Deze perikoop staat op het leesrooster van de PKN bij de eerste zondag van de zomer van het A-Jaar.¹⁰³ De preek die ik op deze zondag hoorde in een van mijn stagegemeentes was voor mij de aanleiding om over dit onderwerp na te denken. Daarnaast is vers 28 uit deze perikoop een belangrijk vers in het denken over de negatieve kant van het laatste oordeel. Daar staat: “Wees niet bang voor hen die wel het lichaam maar niet de ziel kunnen doden. Wees liever bang voor hem die in staat is én ziel én lichaam om te laten komen in de Gehenna”.¹⁰⁴ Bij dit vers zal ik uitgebreid stil staan. In dit hoofdstuk geef ik antwoord op de volgende deelvraag:

“Hoe moeten we de uitspraken van Jezus over de negatieve consequenties van het laatste oordeel in Mattheüs 10:16-33 interpreteren?”

Hiervoor zal ik gebruik maken van verschillende perspectieven op Mattheüs. Als eerste uitgangspunt kijk ik kort naar wat drie bijbelcommentaren schrijven over vers 28. Vervolgens ga ik dieper in op het sociale perspectief, beschrijf ik kort de paralleltekst in Lukas 12, sta ik stil bij het historische begrip van de Gehenna en kijk ik vanuit het probleem van het kwaad naar vers 28. Ik heb gekozen voor deze perspectieven omdat ik ze behulpzaam vind in het denken over het laatste oordeel. Er zijn natuurlijk nog veel meer perspectieven op deze tekst, maar omdat er in deze thesis niet meer ruimte is, heb ik ervoor gekozen om me tot deze perspectieven te beperken.

4.2. Een eerste blik: drie bijbelcommentaren over Mattheüs 10:28

Als eerste blik op de betekenis van vers 28 kijk ik naar de verschillende en soms tegenstrijdige interpretaties die Bijbelcommentaren van dit vers geven. Donald Hagner schrijft in de *Word Biblical Commentary* dat dit vers laat zien dat het vrij zijn van angst voor vervolging een belangrijk thema was voor de vroege kerk. Hagner denkt dat dit vers niet verwijst naar een letterlijke vernietiging door God. Volgens hem is het een hyperbolische beschrijving van de ervaring van de vallei van Hinnom. De stijlfiguur van het overdrijven van de gevolgen legt nadruk op de betekenis dat de hoorder niet bang hoeft te zijn.¹⁰⁵

Ulrich Luz schrijft in *Hermenia* als commentaar op vers 28 dat de Gehenna als de plek van de laatste straf wordt gezien. Het is God die vernietigt en deze God moet gevreesd worden. De tekst wijst

¹⁰³ *Dienstboek: Een Proeve* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1998), 418.

¹⁰⁴ *Nederlandse Bijbelvertaling (NBV)*, Mattheüs 10:28.

¹⁰⁵ Donald Hagner, *Matthew 1-13*. *Word Biblical Commentary*, Vol. 33a (Dallas, TX: Word Books, 1993), 286.

dan ook op de almacht van God. Dat is wat de hoorder troost geeft. De macht van de hoorder is beperkt tot het lichaam. De macht van God reikt tot voorbij het lichaam tot aan de ziel. Over wat precies bedoeld wordt met de ziel is discussie mogelijk, maar het is in ieder geval meer dan het lichaam.¹⁰⁶

Davies en Allison plaatsen in *the international critical commentary* vers 28 in een eschatologische context. In het eschaton zal duidelijk worden wat de ware betekenis is van de aardse gebeurtenissen. Dit vers gaat over de betekenis van de dood. Er wordt een situatie van vervolging verondersteld. De discipelen en hoorders moeten God vrezen en deze vrees des Heren zal alle angst elimineren. Dit vers kan wijzen naar een universele opstanding van het lichaam voorafgaand aan de dag van het oordeel. Mattheüs wijst met Gehenna waarschijnlijk op de plek waar goddelozen eeuwig gestraft worden.¹⁰⁷

De verschillende commentaren geven een interpretatie van vers 28. Daarmee laten ze zien welke mogelijkheden voor interpretatie er zijn en dat het niet eenduidig of er naar een letterlijke of metaforische plek verwezen wordt. Voor Hagner verwijst het vers niet letterlijk naar een plek van vernietiging. Luz en Davies & Allison zien de letterlijke interpretatie als een mogelijkheid. Beiden lichten hun visie niet toe. Alle commentatoren wijzen op de troostende en bemoedigende functie die het vers heeft. Door vrees voor God te hebben, zal de vrees voor mensen verdwijnen. Luz voegt daar nog de connotatie van de almacht van God aan toe. Dat God almachtig is, maakt dat de hoorder hem kan vertrouwen.

4.3. Het sociale perspectief van David Sim

David Sim doceert Bijbelse en vroegchristelijke theologie aan de Australische katholieke universiteit in Melbourne. Hij is een expert op het gebied van Mattheüs. In zijn boek *Apocalyptic eschatology in the gospel of Matthew* doet hij onderzoek naar de apocalyptische en eschatologische karakteristieken van Mattheüs' theologie en zoekt hij naar een verklaring voor deze theologische kenmerken.

In zijn zoektocht staat Sim uitgebreid stil bij de sociaal maatschappelijke context van de gemeenschap van Mattheüs. Sim beschrijft hoe de gemeenschap van Mattheüs afgesneden was van vergelijkbare culturele groepen in de maatschappij.

Er was een breuk tussen de gemeenschap van Mattheüs en de Joodse gemeenschap waar ze uit ontstaan was. Deze breuk was ontstaan doordat de Farizeeën de afgescheiden christelijke groep van Mattheüs als sekte beschouwden en deze vervolgden.

Ten tweede was er een slechte relatie met de omliggende heidense groepen, doordat als reactie op de joodse opstand de heidenen Joden vervolgden. De groep van Mattheüs werd vaak als joods gezien en onderging daardoor hetzelfde lot, hoewel ze zelf geen bijdrage hadden geleverd aan de joodse opstand.

Ten derde zonderde de gemeenschap van Mattheüs zich af van de andere christelijke groepen doordat zij zich aan de joodse wet bleven houden waar de andere christelijke groepen dit om theologische redenen niet meer nodig vonden. De sociale verwijdering van al deze groepen en de vervolging vanuit verschillende hoeken leidde ertoe dat de gemeenschap van Mattheüs zich in een extreme crisissituatie bevond. De gemeenschap was naar binnen gekeerd en de gemeenteleden

¹⁰⁶ Ulrich Luz en Helmut Koester. *Matthew 8-20: A Commentary*. Hermeneia--A Critical and Historical Commentary on the Bible (Minneapolis: Fortress Press, 2001), 101-102.

¹⁰⁷ Willem David Davies en Dale C Allison. *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to Saint Matthew in Three Volumes*. Volume II, Commentary on Matthew VIII - XVIII (London: T & T Clark, 2012), 205-207.

zochten steun bij elkaar. Deze situatie verklaart volgens Sim waarom de gemeenschap van Mattheüs zich vasthield aan een apocalyptisch eschatologisch religieus perspectief om zo een vorm van controle te houden. Hetzelfde is te zien bij vergelijkbare groepen in gelijksoortige omstandigheden, zoals de gemeenschap van Qumran.¹⁰⁸

Sim beschrijft vervolgens hoe de apocalyptische eschatologie opkomt uit de sociale context en hoe dit te zien is in het evangelie van Mattheüs. Volgens Sim had Mattheüs als doel om de gemeenschap te helpen de situatie onder ogen te zien en hen te bemoedigen. Mattheüs doet dit door een symbolisch wereldbeeld te scheppen dat afwijkt van de wereldbeelden van de groepen waarmee een breuk heeft plaatsgevonden. Door het evangelie van Markus grotendeels over te nemen, maakt Mattheüs gebruik van de figuur van Jezus om zijn symbolische wereldbeeld autoriteit te geven. Daarmee legitimeert hij zijn positie. Sim laat zien hoe Mattheüs in zijn evangelie gebruik maakt van de vijf algemene functies van de apocalyptische eschatologie.

Ten eerste geeft het evangelie van Mattheüs identificatie en legitimatie aan de afgezonderde status van de gemeenschap van Mattheüs. Mattheüs doet dit door een dualistisch wereldbeeld neer te zetten waarin er twee groepen zijn: de goddelozen en de rechtvaardigen. De gemeenschap van Mattheüs hoort bij de rechtvaardigen en de groepen die niet bij hen horen zijn de goddelozen. Het is niet mogelijk om een middenpositie in te nemen. Hierdoor wordt de positie van afzondering positief geïnterpreteerd.

Ten tweede geeft Mattheüs een verklaring voor de huidige situatie van zijn gemeenschap. Deze situatie is onderdeel van een groter verhaal: de strijd tussen God en Satan. In dit verhaal heeft Jezus voorgezegt dat er vervolging zal zijn. Vervolging is dus niet een teken van dat het niet goed gaat, maar een teken van dat de gemeenschap op de goede weg zit.

Ten derde wil Mattheüs met zijn evangelie bemoediging en hoop voor de toekomst geven. Dit doet hij door te laten zien dat de profetieën van de profeten uit het OT ook zijn uitgekomen en dat dit voor de toekomst ook zal gelden. Hij benadrukt de belofte van Jezus dat hij terug zal komen en dat hij komt om te oordelen. Mattheüs moedigt de gemeente aan om in de tussentijd standvastig te zijn.

Ten vierde gaat Mattheüs in op het lot van de goddelozen. Met hen loopt het niet goed af. Mattheüs beschrijft hoe het vuur van de Gehenna hen zal verteren. Door hierop in te gaan doet Mattheüs recht aan de gevoelens van wraak die er in de gemeenschap zijn. Met degenen die de gemeenteleden vervolgen zal het niet goed aflopen. Het laatste oordeel heeft in Mattheüs een universeel karakter. Iedereen zal ermee te maken krijgen, ook de groepen waarmee de gemeenschap gebroken heeft. Door zijn zienswijze op het laatste oordeel maakte Mattheüs ook duidelijk dat het niet aan de gemeenschap zelf was om wraak te nemen op haar vijanden. Dat is aan God. God is rechtvaardig omdat hij het onrecht niet voor eeuwig laat voortbestaan. Op een dag zal God het onrecht vergelden.

Ten vijfde maakt Mattheüs gebruik van apocalyptische eschatologische motieven om de groepssolidariteit te versterken. Nog meer breuken zou de gemeenschap niet overleven. Mattheüs geeft veel instructies over de manier waarop de gemeenschap met elkaar om moet gaan. Een voorbeeld is dat je elkaar moet vergeven. Ook geeft Mattheüs veel waarschuwingen voor wat het betekent als je niet meer tot de gemeenschap behoort door eigen keuze of omdat je je verkeerd

---

¹⁰⁸ David C. Sim, *Apocalyptic Eschatology in the Gospel of Matthew*. Monograph Series / Society for New Testament Studies, 88 (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 219-221.

gedraagt. Dan word je door hetzelfde lot getroffen als de goddelozen. Dat is een sterke motivatie om bij de groep te blijven en je te gedragen naar de regels van de groep.¹⁰⁹

David Sim schrijft niet alleen in grote lijnen over Mattheüs. Hij gebruikt ook veel verwijzingen naar specifieke verzen en daarin gaat hij ook dieper in op de betekenis van de perikoop uit hoofdstuk 10. Hoofdstuk 10 is volgens Sim een aanwijzing dat de gemeenschap van Mattheüs de zending tot de joden als een belangrijke taak zag. Deze taak was niet zonder gevaar. Mattheüs verwachtte vervolging. Dat is te zien aan de verzen die erover gaan dat de zendingen mogelijk uitgeleverd worden aan synagogen waar ze geïdeld worden, zoals beschreven in vers 17. Het zijn van een zending kan de dood tot gevolg hebben, zoals te lezen is in vers 29 en 39.¹¹⁰ De perikoop laat iets zien van hoe afgezonderd de gemeenschap van Mattheüs was van de omliggende sociale groepen en dat de gemeenschap zich geroepen voelde om aan deze groepen over Jezus te getuigen.

Daarnaast gebruikt Sim een aantal verzen uit de perikoop van dit onderzoek als voorbeeld bij zijn uitleg over de apocalyptische eschatologische motieven in het evangelie van Mattheüs. Zo bemoedigt Mattheüs in hoofdstuk 10 de zendingen en de gemeente. Hij spoort hen aan om standvastig te zijn. Het lijden en de vervolging zijn noodzakelijk, maar degenen die volhouden zullen gered worden, zoals in vers 22 staat. Dit volhouden is niet iets wat de gemeenteleden en zendingen alleen hoeven te doen. Mattheüs belooft dat God ze zal helpen. Hij schrijft in vers 19 en 20 dat wanneer de zendingen niet meer weten wat te zeggen, de Heilige Geest ze de juiste woorden zal geven. In vers 26 en 28 schrijft Mattheüs dat ze niet bang hoeven te zijn voor hun vijanden. De gemeenteleden en zendingen zijn namelijk van grote waarde in Gods ogen, zoals beschreven is in vers 31. Zo geeft Mattheüs in de perikoop woorden van bemoediging gebaseerd op Gods beloften.¹¹¹

Naast dat Mattheüs in deze perikoop zijn gemeente bemoedigt, geeft hij ook eschatologische waarschuwingen om zo de groepssolidariteit te waarborgen. Het is belangrijk dat zich binnen een missionaire groep geen breuken voordoen, omdat dit de geloofwaardigheid van de boodschap niet ten goede komt. Daarnaast staat zo'n groep vaak al onder grote druk en kan de groep een extra conflict niet dragen. Een voorbeeld van zo'n waarschuwing is vers 28, het focusvers van dit onderzoek. Met dit vers wil Mattheüs volgens Sim duidelijk maken dat er gevolgen zijn wanneer je je taak als zending niet goed uitvoert. Het is een oproep om zonder angst te getuigen, omdat het vers duidelijk maakt voor wie je echt bang moet zijn. De impliciete waarschuwing van vers 28 wordt uitgewerkt in vers 32-33, waar expliciet wordt gezegd dat Jezus iedere zending zal erkennen die hem erkend heeft en iedere zending die hem niet erkende niet zal erkennen. Als het niet lukt om standvastig te zijn, dan heeft dat eschatologische gevolgen. Mattheüs bemoedigt zijn gemeente en zendingen, maar hij maakt ook duidelijk waar het om gaat. Er staat iets op het spel.¹¹²

David Sim geeft in zijn boek een verklaring waarom Mattheüs zoveel gebruik maakte van eschatologische beelden en daar scherpe taal voor gebruikt. Het eschatologische materiaal functioneert in Mattheüs als een tweesnijdend zwaard. De mensen die de regels van de gemeenschap volgen zullen het eeuwige leven ontvangen. De mensen die met de regels breken ontvangen onheil en vuur. Sim denkt dat Mattheüs dit tweesnijdende zwaard van het eschatologische materiaal bewust gebruikt als een middel om zijn gemeenschap te beschermen. Daarin is Mattheüs aan de ene kant een berekend figuur die op een slimme manier gebruik maakt van de beelden uit het Oude Testament die

¹⁰⁹ Sim, *Apocalyptic Eschatology in the Gospel of Matthew*, 222-241.

¹¹⁰ Sim, *Apocalyptic Eschatology in the Gospel of Matthew*, 195-196.

¹¹¹ Sim, *Apocalyptic Eschatology in the Gospel of Matthew*, 227.

¹¹² Sim, *Apocalyptic Eschatology in the Gospel of Matthew*, 239.

voorhanden zijn. Aan de andere kant laat het volgens Sim ook de zorgzame en pastorale kant van Mattheüs zien. Mattheüs was een betrokken schrijver en leider die begaan was met het lot van zijn gemeenteleden.¹¹³

Sim's antwoord op de deelvraag zou zijn dat we vers 28 als een waarschuwing moeten interpreteren. Mattheüs gebruikt het beeld van de Gehenna om zijn gemeente en specifiek de zendingen te waarschuwen dat het belangrijk is om je zonder vrees in te zetten voor de gemeenschap en de verkondiging van het evangelie omdat het ertoe doet hoe je leeft. De consequentie van niet meedoen is groot: wel of niet vernietiging in de Gehenna. Dat is wat er op het spel staat. De dreiging van de negatieve kant van het laatste oordeel wordt ingezet om mensen te motiveren om op een bepaalde manier te handelen.

Dit sociale perspectief roept de vraag op hoeveel waarheidswaarde de woorden van Jezus hebben. Heeft Jezus dit daadwerkelijk gezegd? Of heeft Mattheüs deze woorden in de mond van Jezus gelegd omdat hij dat nodig had om zijn gemeenschap bij elkaar te houden? Dat is een spannende vraag waar David Sim niet op ingaat. Door het onderzoek van Sim is het duidelijk dat Mattheüs met een bepaald doel en focus het beschikbare materiaal heeft gebruikt en dat daarin de negatieve kant van het laatste oordeel waarschijnlijk meer benadrukt is dan dat in een andere context het geval zou zijn. Sim's visie sluit daarin aan bij de visie van Hagner dat dit specifieke vers een stijlmiddel is, misschien zelfs wel een hyperbool, om de waarschuwing extra kracht bij te zetten.

4.4. Over Lukas 12:4-5

Een argument dat Mattheüs de woorden van vers 28 niet in de mond van Jezus heeft gelegd is dat deze woorden in iets andere bewoordingen ook in Lukas 12 staan. Daar staat in vers 4 en 5: "Tegen jullie, mijn vrienden, zeg ik: wees niet bang voor degene die het lichaam kunnen doden, maar niet tot iets ergers in staat zijn. Ik zal jullie zeggen voor wie je bang moet zijn. Wees bang voor hem die de macht heeft om iemand niet alleen te doden maar ook in de Gehenna te werpen, Ja ik zeg jullie, wees bang voor hem!"¹¹⁴

Bijbelwetenschappers zijn het door de overeenkomsten erover eens dat deze woorden uit bron Q komen. Volgens Francois Bovon staat Mattheüs dichter bij de originele versie en heeft Lukas er veel aan toegevoegd en veranderd. Bovon interpreteert de verzen uit Lukas als een bemoediging van Jezus aan zijn discipelen. Hij noemt de discipelen zijn vrienden. Jezus laat zijn discipelen niet in de steek en hij wijst de discipelen erop dat er na dit leven nog een leven is en dat God machtiger is dan de dood. Ontzag hebben voor God is de derde weg die niet zal leiden tot een fysieke of geestelijke dood.¹¹⁵ Daarin sluit Bovon aan bij de visie van Lüz dat de betekenis van de tekst is om de hoorder te bemoedigen door te wijzen op de almacht van God.

4.5. Over het begrip Gehenna

Het woord 'Gehenna' in vers 28 is een belangrijk woord omdat dit woord een invulling is van de negatieve kant van het laatste oordeel. Een schrijver die onderzoek heeft gedaan naar de betekenis van het woord 'Gehenna' is de Griekse theoloog Kim Papaioannou. Hij heeft een PhD behaald aan de

¹¹³ Sim, *Apocalyptic Eschatology in the Gospel of Matthew*, 239-241.

¹¹⁴ NBV, Lukas 12:4-5.

¹¹⁵ François Bovon, *Luke 2: A Commentary on the Gospel of Luke 9:51-19:27*. Hermeneia--A Critical and Historical Commentary on the Bible. Geredigeerd door Helmut Koester. Vertaald door Donald S Deer (Minneapolis, MN: Fortress Press, 2013), 179-180.

universiteit van Durham en onderwijst vakken Nieuwe Testament. In zijn boek *the Geography of Hell in the teaching of Jesus* doet Papaioannou onderzoek naar de wijze waarop Jezus in het Nieuwe Testament onderwijst over de locatie van de hel. In dit boek gaat Papaioannou dieper in op de betekenis van het woord Gehenna en daarbij kijkt hij ook specifiek naar Mattheüs 10:28.

Papaioannou begint met een historisch onderzoek naar het begrip Gehenna. Hij beschrijft welke betekenis de plaatsaanduiding Ge-hinnom in het Oude Testament heeft. De vallei van Ge-hinnom wordt vooral gebruikt als verwijzing naar een plek: een vallei buiten Jeruzalem. Dat is de eerste betekenis.¹¹⁶ Ge-hinnom heeft een tweede betekenis gekregen door een gebeurtenis. De vallei was waarschijnlijk de plaats waar afgodenaanbidding plaatsvond. In de tijd van de hervormingen van koning Josia werd deze plek ontheiligd doordat Josia de resten van menselijke botten uitstrooide over de vallei. Dat zorgde ervoor dat er geen afgodenaanbidding meer mogelijk was. Deze gebeurtenis heeft veel impact gehad op de bevolking en is dan ook lang blijven hangen in het collectieve geheugen.¹¹⁷ Een combinatie van deze twee betekenissen heeft geleid tot een derde betekenis waarin de vallei de plek zal zijn waar de joden ooit vernietigd zullen worden in een komende tijd van oordeel van God. De profeet Jeremia verwijst in zijn onheilsprofetieën een aantal keer naar de vallei van Ge-Hinnom.¹¹⁸ Het verband tussen de plaats Ge-hinnom en het de gebeurtenis van het komende oordeel is niet sterk. Er zijn in het Oude Testament meerdere verwijzingen naar een vallei als plek van komend oordeel zonder dat er specifiek naar Ge-hinnom verwezen wordt. Papaioannou concludeert dan ook dat het Ge-hinnommotief als motief voor het laatste oordeel een obscuur motief is.¹¹⁹

Vervolgens kijkt Papaioannou naar de geschriften tussen het Oude Testament en het Nieuwe Testament en naar andere Joodse geschriften tijdens en na het Nieuwe Testament. Het valt hem op dat geen enkele van de tussenliggende geschriften een vermelding maakt van de term Ge-hinnom in de betekenis van het laatste oordeel. Wel wordt het een aantal keer als plaatsnaam gebruikt. Zo komt het woord helemaal niet voor in de Qumran geschriften terwijl deze wel veelvuldig gebruik maken van apocalyptische beelden. Pas na het Nieuwe Testament duikt de term Ge-hinnom weer op in Joodse geschriften met de betekenis van het komende oordeel. Papaioannou concludeert daaruit dat Jezus de eerste was die na lange tijd de betekenis van Gehenna als plek van oordeel weer nieuw leven inblies. Jezus gebruikte dit motief veelvuldig. Er zijn verwijzingen te vinden in de drie synoptische evangeliën. Parallel daaraan komt dit motief ook weer op in Joodse kringen. Het motief wordt veelvuldig gebruikt in de Joodse literatuur van die tijd. Papaioannou wil niet te veel uitspraken doen over welke invloed het Nieuwe Testament op de joodse literatuur heeft gehad.¹²⁰ Toch wordt uit zijn reconstructie duidelijk dat het Jezus was die de twee betekenissen na lange tijd weer met elkaar verbond. Dat maakt duidelijk dat het voor Jezus een relevant thema was.

Papaioannou ziet een algemene tendens waarin het Nieuwe Testament veelvuldig gebruikt maakt van de beelden uit het Oude Testament, maar deze beelden op een nieuwe manier inzet. Jezus geeft de traditie van een vallei waar het komend oordeel zal plaatsvinden opnieuw de naam Gehenna. Door de naam Gehenna te gebruiken verwijst Jezus naar de obscure profetie van Jeremia die gaat over

---

¹¹⁶ Kim Papaioannou, *The Geography of Hell in the Teaching of Jesus: Gehenna, Hades, the Abyss, the Outer Darkness Where There Is Weeping and Gnashing of Teeth* (Eugene, Oregon: Pickwick Publications, 2013), 4-5.

¹¹⁷ Papaioannou, *The Geography of Hell in the Teaching of Jesus*, 5-6.

¹¹⁸ Papaioannou, *The Geography of Hell in the Teaching of Jesus*, 6-9.

¹¹⁹ Papaioannou, *The Geography of Hell in the Teaching of Jesus*, 10-12.

¹²⁰ Papaioannou, *The Geography of Hell in the Teaching of Jesus*, 12-25.

het komende oordeel en verandert hij dit onbekende motief in een bekend motief van eschatologische straf op de dag van het oordeel.¹²¹

Papaioannou ziet Mattheüs 10:28 als een belangrijke tekst omdat deze tekst inzicht geeft in hoe de Gehenna eruit zal zien. De context van het vers is een toespraak die Jezus houdt om zijn leerlingen aan te moedigen op hun zendingsreis. Ze moeten niet bang zijn voor menselijke vijanden, maar hoeven slechts God te vrezen. Voor Papaioannou is het helder dat de degene die in staat is lichaam en ziel te vernietigen een verwijzing is naar God. Het is God die vernietigt, want het is ook God die oordeelt. Omdat de tekst spreekt over het vernietigen van het lichaam, veronderstelt het vers volgens Papaioannou een lichamelijke wederopstanding van iedereen. Dat laat zien dat het lichaam een belangrijke rol speelt. We moeten ons dan ook niet te veel bezig houden met wat er precies bedoeld wordt met 'ziel'. Het gaat er volgens Papaioannou om dat een mens meer is dan een lichaam en dat dit gedeelte dat meer is door God vernietigd kan worden. Hoe dat meer er precies uitziet is niet belangrijk.¹²²

Papaioannou staat uitgebreid stil bij het werkwoord vernietigen. Naast vernietigen zijn ook de volgende vertalingen mogelijk: doden, verliezen, omkomen en verloren gaan. Vernietigen is volgens Papaioannou de meest gebruikte vertaling. Dit is volgens hem ook het meest neutraal omdat het niet meer betekenis geeft dan dat het woord heeft. Sommige theologen lezen er een totale vernietiging in, voor andere theologen is het belangrijk dat het proces van vernietigen voor eeuwig voortduurt. Vervolgens geeft Papaioannou veel voorbeelden van hoe dit Griekse werkwoord in het Nieuwe Testament meestal gebruikt wordt in situaties waarin iemand zo vernietigd wordt dat hij gedood is. Vernietiging die leidt tot de dood is dus de meest waarschijnlijke vertaling volgens Papaioannou. We kunnen Mattheüs 10:28 volgens hem begrijpen als vers waarin de Gehenna wordt beschreven als plaats van vernietiging. De Gehenna is de plek waar God na de opstanding en het oordeel de mensen doodt die aan het verkeerde kant van het oordeel terecht gekomen zijn.¹²³ Met deze visie sluit hij aan bij Lüz en Davies & Allison die Gehenna ook lezen als een verwijzing naar de plek van de laatste vernietiging.

4.6. Over het probleem van het kwaad

Dale Allison Jr. is een Amerikaans theoloog. Zijn specialisatie is het Nieuwe Testament. Hij heeft een PhD gedaan aan de universiteit van Duke en is momenteel hoogleraar Nieuwe Testament aan Princeton. In zijn artikel *Matthew 10:26-31 and the problem of Evil* gaat hij in op de exegese van deze perikoop uit Mattheüs en interpreteert hij deze perikoop in het licht van het probleem van het kwaad.

Volgens Allison zijn er drie manieren om om te gaan met de spanning tussen het geloof dat God goed is en de realiteit van de wereld waarin we elke dag vormen van het kwaad aanschouwen. De eerste manier is om het kwaad te zien als een bijeffect van de vrije wil van de mens. De tweede manier is eschatologisch: aan het eind van de tijd zal alle schepping door God tot perfectie gebracht worden en zal God recht doen. Een derde manier is om stil te staan bij de onwetendheid van de mens. Als mensen begrijpen we God niet volledig. Het kwaad dient een hoger doel dat wij niet kennen.¹²⁴

In Mattheüs 10:26-31 ziet Allison een theodicee in een notendop. De tekst zegt niets over de vrije wil van de mens, maar de tekst geeft een antwoord op het probleem van het kwaad door de

¹²¹ Papaioannou, *The Geography of Hell in the Teaching of Jesus*, 234-236.

¹²² Papaioannou, *The Geography of Hell in the Teaching of Jesus*, 49-52.

¹²³ Papaioannou, *The Geography of Hell in the Teaching of Jesus*, 49-55.

¹²⁴ D.C. Allison Jr., "Matthew 10.26-31 and the Problem of Evil" *St. Vladimir's Theological Quarterly* 32. (1988), 304.

hoorder uit te dagen voorbij het heden te kijken naar de eschatologische gerechtigheid en door stil te staan bij de grenzen van de menselijke kennis.¹²⁵

Dit uitstrekken naar het eschaton is te zien aan de uitspraak in vers 26 dat niets verborgen zal blijven en de uitspraak in vers 28 dat we moeten vrezen voor degene die ons lichaam en onze ziel kan vernietigen in de Gehenna. Volgens Allison wijst de tekst erop dat we niet Gods karakter moeten beoordelen wanneer we nog niet weten hoe het verhaal afloopt en welke rol God daar nog in zal spelen. De huidige tijd lijkt de enige tijd te zijn, maar ook de huidige tijd zal overgaan in de toekomst. De toekomst komt vanzelf. Het christelijke geloof bevat de overtuiging dat God alles recht zal zetten aan het eind van de tijd.¹²⁶

Maar hoeveel is hoop in de toekomst waard als we in het heden gruwelijk aan het lijden zijn? Ook daar geeft volgens Allison deze tekst een antwoord op. In de uitspraak dat alle haren op het hoofd door God geteld zijn wil de schrijver de hoorder eraan herinneren dat God de dingen weet die wij niet weten. We weten niet hoe God het verkeerde omzet in het goede. Wij zijn namelijk God niet.¹²⁷ Het is een oproep om op God te blijven vertrouwen omdat hij alles recht zal zetten en omdat God over alles kennis heeft.

Aan de ene kant geeft de tekst volgens Allison een antwoord op het lijden. Het lijden zal rechtgezet worden in het eschaton. Aan de andere kant maakt de tekst ook duidelijk dat het lijden, het kwaad en hoe God daarmee omgaat een mysterie blijft. Het enige adequate antwoord op het kwaad is om vertrouwen in God te blijven hebben. Vers 29 over de mussen wijst erop dat God ook vandaag de wereld in zijn hand heeft. God is Heer in het midden van het kwaad. Dat is de paradox die we volgens Allison moeten zien te accepteren en deze perikoop helpt ons daarbij.¹²⁸

Dat zou dan ook Allison's antwoord op de deelvraag zijn. Jezus onderwijs over de Gehenna en over hoe God de haren van ieders hoofd geteld heeft moedigt de hoorder aan om vertrouwen in God te hebben. Vertrouwen dat God recht zal doen in het laatste oordeel en vertrouwen dat God ook de wereld van vandaag in zijn hand heeft.

Door vanuit het probleem van het kwaad naar deze perikoop te kijken, laat Allison zien hoe de theodicee en eschatologisch component heeft. Ik vind dit een mooie vondst. Allison sluit daarmee aan bij wat Van de Beek schrijft over het laatste oordeel, maar Allison legt een andere nadruk doordat hij het heeft over de bemoedigende functie van de tekst en niet wijst op de waarschuwendende kant van de tekst.

4.7. Conclusie

Aan het eind gekomen van dit hoofdstuk hebben we gezien hoe er vanuit verschillende perspectieven naar de perikoop van Mattheüs gekeken kan worden.

De drie exegeten laten zien dat het vers meer en minder letterlijk gelezen kan worden. Het is jammer dat ze geen argumenten geven voor waarom de tekst dan wel letterlijk, dan wel metaforisch gelezen zou moeten worden.

Het sociale perspectief geeft inzicht in de motivatie en het doel waarmee de schrijver van Mattheüs de tekst heeft geschreven. Namelijk om zijn gemeenschap te bemoedigen en te waarschuwen. Sim geeft met dit perspectief inzicht in hoe het laatste oordeel als waarschuwing gebruikt kan worden.

---

¹²⁵ Allison Jr., "Matthew 10.26-31 and the Problem of Evil", 305.

¹²⁶ Allison Jr., "Matthew 10.26-31 and the Problem of Evil," 305.

¹²⁷ Allison Jr., "Matthew 10.26-31 and the Problem of Evil," 306-307.

¹²⁸ Allison Jr., "Matthew 10.26-31 and the Problem of Evil," 307-308.

De parallel in Lukas laat zien dat deze woorden van Jezus een significant onderdeel van de overlevering waren. Samen met het historische perspectief van Papaioannou wijst dat erop dat de Gehenna als plek van vernietiging een belangrijk onderdeel van het onderwijs van Jezus was.

Het perspectief van Allison over het probleem van het kwaad laat zien hoe Jezus met zijn onderwijs zijn leerlingen wil aanmoedigen om op God te vertrouwen.

Tussen de perspectieven zit verschil in hoe letterlijk ze de plaats van vernietiging nemen. In het perspectief van Sim en Hagner kan de waarschuwing voor deze plek een stijlmiddel zijn om zo de boodschap kracht bij te zetten. In het perspectief van Papaioannou en Davies en Allison wijst de uitspraak van Jezus op een plek van vernietiging. Over hoe deze plek er precies uitziet wijdt het vers niet uit. Op basis van de verschillende visies en omdat de visies niet voldoende redenen aandragen over waarom het wel of niet letterlijk bedoeld is wil ik concluderen dat we op basis van alleen de tekst daar geen uitsluitel over kunnen geven. We moeten de tekst niet overvragen. Wel is duidelijk dat de tekst verwijst naar een Godsbeeld waarin God een God is die vernietigt.

Over wat de motivatie achter het gebruik van dit beeld is, is meer overeenstemming tussen de verschillende perspectieven. Dat er een overeenstemming aan te wijzen is, is in zekere zin bijzonder omdat de onderzoeksmethoden erg van elkaar verschillen. Een rode lijn in alle perspectieven is dat de perikoop als doel heeft om te hoorder te bemoedigen om vertrouwen in God te houden. Ik wil dan ook concluderen dat dit de eerste manier is om de uitspraken van Jezus over de negatieve kant van het oordeel te interpreteren. Vers 28 heeft als doel om te bemoedigen. Een tweede interpretatie van het vers is dat het vers ook het doel heeft om de hoorder stil te zetten bij hoe groot en hoe machtig God is. De hoorder kan zijn vertrouwen op God stellen omdat hij mag weten dat God uiteindelijk alles recht zal zetten. Aan dit recht zetten zit ook een negatieve kant. Dat is een derde interpretatie. Vers 28 wijst erop dat God een plek van vernietiging heeft. De tekst kleurt niet in hoe deze plek er precies uit ziet en of het naar een concrete gebeurtenis verwijst is niet met zekerheid te zeggen, maar het is een waarschuwing dat God een God is die kan vernietigen.

Hoofdstuk 5 - De relevantie van het laatste oordeel voor kerk en maatschappij

5.1. Inleiding

In de voorgaande hoofdstukken is er veel gezegd over de hel en het laatste oordeel. We hebben ernaar gekeken hoe Bijbelwetenschappers Mattheüs 10:28 interpreteren en de systematisch theologen Hart en van der Beek hebben inzicht gegeven in het denken over de hel. Het is duidelijk geworden dat het laatste oordeel raakt aan allerlei onderwerpen en dat er veel op het spel staat. In dit hoofdstuk breng ik de verschillende stemmen met elkaar in gesprek om zo een antwoord te geven op de volgende deelvraag:

“Wat kunnen we op basis van de Bijbelwetenschappen en de systematische theologie concluderen over de relevantie van de negatieve kant van het laatste oordeel voor de huidige maatschappij en kerk?”

Als methode heb ik ervoor gekozen om de Bijbelwetenschappen en de dogmatiek als gelijkwaardige partners te zien. De een wordt niet genormeerd vanuit de andere, maar samen geven ze er perspectief op hoe we over het laatste oordeel kunnen denken in de huidige tijd en samenleving.

Ik begin met een analyse van het verschil tussen Beek en Hart. Daarna breng ik mijn eigen perspectief in en verdedig ik dit perspectief op basis van wat ik gevonden heb in mijn onderzoek.

5.2. Tegengestelde visies op de negatieve kant van het laatste oordeel

Van de Beek en Hart komen in hun boek tot een andere conclusie over de mogelijkheid en noodzaak van een negatieve consequentie van het laatste oordeel. Volgens Van de Beek is God goed en rechtvaardig omdat er een negatieve kant van het oordeel is. Bij Hart kan God alleen maar goed zijn als deze negatieve kant er niet is. Van de Beek en Hart staan lijnrecht tegenover elkaar in hun visie op de negatieve kant van het laatste oordeel doordat ze een ander antwoord geven op de vraag wie God is en hoe wij Hem kunnen kennen.

Volgens Hart is God goed. Wij begrijpen de goedheid van God doordat het woord ‘goed’ hetzelfde betekent wanneer het voor een mens of God wordt gebruikt. Voor Hart is het evident dat God geen toornige kant heeft. God zou dan namelijk niet meer goed zijn. Op het moment dat wij de goede en de oordelende kant van God met elkaar in overeenstemming proberen te brengen dan ontstaat er kortsluiting in ons denken. Een God die mensen vernietigt, kan geen goede God meer zijn. Wanneer mensen andere mensen vernietigen, dan noemen wij die mensen tenslotte ook niet goed. In het denken van Hart is het onmogelijk dat God een negatieve consequentie aan het laatste oordeel verbindt want dan zou God iets kwaads mogelijk maken en dat kan niet wanneer God goed is. Hart lost dit op door de hel te laten vallen. Daarmee wordt de gedachtegang weer consistent. God is goed. Allen zullen tot God terugkeren en niemand zal verloren gaan (zie paragraaf 3.2).

Van de Beek begint niet bij de goedheid van God, maar bij het lijden in de wereld. Er is veel onrecht in deze wereld. De enige manier waarop God een goede God kan zijn is als God iets aan dit onrecht zal doen. God is goed volgens van de Beek omdat hij oordeelt op de laatste dag. Zonder dit oordeel is God niet rechtvaardig. Als God niet rechtvaardig is, dan kan hij ook niet goed meer zijn. Bij

van de Beek is God goed omdat hij het kwaad zal veroordelen bij het laatste oordeel. Die veroordeling heeft als gevolg dat er een consequentie zal zijn voor hen die aan de verkeerde kant van dat oordeel terecht komen. Van de Beek wil er niet over speculeren hoe die negatieve consequentie er precies uitziet, maar hij wil er wel voor waarschuwen. Het gaat van de Beek om de rechtvaardigheid van God en die rechtvaardigheid leidt tot de noodzaak van een negatieve consequentie van het laatste oordeel (zie paragraaf 2.3, 2.6 en 2.7).

Hier wordt zichtbaar dat Hart en Van de Beek een andere visie op het kwaad hebben. Volgens Hart is kwaad de afwezigheid van God en het goede. Voor Van de Beek is het kwaad een realiteit die we in de wereld tegenkomen. Van de Beek houdt zich niet bezig met de vraag waar het kwaad vandaan komt, maar benadrukt dat God iets aan het kwaad zal doen en dat God recht zal brengen.

Van de Beek en Hart komen tot een andere conclusie over de mogelijkheid en noodzaak van een negatieve consequentie van het laatste oordeel. Dit maakt ze tot goede gesprekspartners omdat ze de zaken op scherp stellen. Tegelijkertijd is het ook spannend. Want is er nu een negatieve consequentie voor het laatste oordeel of niet? Op het moment dat er geen negatieve consequentie is, dan is het niet relevant om hierover te spreken want dan krijgt niemand er ooit mee te maken. Op het moment dat er wel een negatieve consequentie is, dan is het zeer relevant om erover te spreken omdat iedereen geoordeeld zal worden in het laatste oordeel.

5.3. Plaatsbepaling

Mijn theologische visie is dat het laatste oordeel een negatieve consequentie heeft en dat dit een onderwerp in gesprekken en preken moet zijn in de kerk. Met deze visie sluit ik mij grotendeels aan bij de visie van Van de Beek omdat ik van mening ben dat de visie van Van de Beek realistischer is dan de visie van Hart. Daarmee bedoel ik dat de visie Van de Beek meer recht doet aan de realiteit van het dagelijks leven dan de visie van Hart. De theologie van Hart geeft er inzicht in waarom we in de huidige tijd zoveel moeite hebben met de negatieve kant van het laatste oordeel, maar de theologie van Van de Beek doet recht aan de realiteit van het laatste oordeel. Van de Beek legt uit waarom het laatste oordeel nodig is en wat de gevolgen zijn van het ontbreken van een laatste oordeel. Daar komt bij dat Hart in een deel van zijn argumentatie ook plaats laat aan een plek van reiniging en daarmee ook een soort laatste oordeel nodig heeft om zijn argumentatie kloppend te krijgen. Dat laat zien dat het laatste oordeel een realiteit is waar we rekening mee moeten houden.

Wanneer we spreken over de negatieve kant van het laatste oordeel dan roept dit veel weerstand op. Die weerstand is niet vreemd, want het is een lastig thema. Het is een schaduwkant van het evangelie en we moeten het ook niet alleen maar over dit thema hebben, maar we moeten er wel over spreken. Wanneer we er niet over spreken dan doen we geen recht aan wie Jezus is, wie wij als gelovigen zijn en wie God is. Er staat veel op het spel. Ik ga de argumenten een voor een langs.

Jezus serieus nemen

Een van de redenen om over het laatste oordeel en de negatieve consequentie ervan te spreken is dat Jezus er veelvuldig over sprak. In het Nieuwe Testament doet Jezus scherpe uitspraken over het laatste oordeel waarbij hij waarschuwt voor een plaats van scheiding en vernietiging. Mattheüs 10:28 is een voorbeeld van deze uitspraken.

De uitspraak dat de hoorder bang moet zijn voor degene die lichaam en ziel kan vernietigen is niet alleen in Mattheüs 10 te vinden, maar in iets andere bewoordingen staat dit ook in Lukas 12. Dat laat zien dat dit thema centraal stond in het onderwijs van Jezus. Het was niet een randverschijnsel of iets wat alleen bij één evangelist terug te vinden is. Het is wel zo dat Mattheüs er meer aandacht aan

geeft dan de andere evangelisten, maar Mattheüs kan het thema benadrukken doordat het thema al in de overlevering aanwezig was. Als de eerste christenen het een onbelangrijk thema hadden gevonden dan was het niet bewaard gebleven (zie paragraaf 4.4).

Jezus gebruikt in Mattheüs 10:28 het begrip Gehenna als plek waar God vernietigt. Hart argumenteert in zijn boek dat het onduidelijk is wat dit woord betekent doordat het heel veel verschillende betekenissen kan hebben. Papaioannou laat in zijn reconstructie van het begrip 'Ge-hinnom' zien dat het helemaal niet onduidelijk is wat het begrip betekent. Het woord is in de eerste plaats een verwijzing naar een vallei buiten Jeruzalem en in de tweede plaats verwijst het naar de gebeurtenis dat koning Josiah de aanbiddingsplaats van de afgoden ontheiligde. Deze twee betekenissen vormen samen de derde betekenis waarin de term 'Ge-hinnom' verwijst naar een vallei buiten Jeruzalem waar God ooit een deel van het volk van Israël zal vernietigen bij zijn oordeel. Papaioannou laat zien hoe deze betekenis in onbruik was geraakt en door Jezus weer opnieuw wordt gebruikt. Dat laat zien dat het voor Jezus een relevante term was waarmee hij kon waarschuwen voor het komende oordeel (zie paragraaf 4.5).

Het thema van het laatste oordeel was voor Jezus een belangrijk onderdeel van zijn onderwijs. Om zijn waarschuwing kracht bij te zetten diepte Jezus een oude term op die voor de Joden herkenbaar was. Deze boodschap herhaalde hij regelmatig. Als het voor Jezus belangrijk was om het hierover te hebben, dan zou dit voor degenen die zeggen Jezus te volgen ook een onderwerp van gesprek moeten zijn. Jezus waarschuwde voor het laatste oordeel omdat het voor hem een realiteit was. Deze waarschuwing mogen we serieus nemen.

Onszelf serieus nemen

Een tweede reden om het laatste oordeel als een realiteit te zien is dat het laatste oordeel de verantwoordelijkheid van de mens serieus neemt. Als er geen consequenties zouden zijn voor de keuzes die we maken en de dingen die we doen, dan zou het leven minder betekenis hebben dan wanneer er wel een consequentie is.

Hart is het daar niet mee eens. Hart zet zich tegen dit idee van de 'vrije wil' af. Hij vindt het geen goed argument omdat volgens Hart ieder mens gericht is op het goede. De mens kan niet anders dan het goede verlangen. Wanneer een mens dit niet doet dan komt dit volgens Hart doordat deze mens onwetend is van het goede. In de mensvisie van Hart kunnen mensen alleen onwetend zijn en niet slecht. Het is zelfs zo dat ieder mens uiteindelijk zal leren om goed te zijn, hoelang dat ook duurt. Om dat te garanderen laat Hart zelfs de mogelijkheid open dat er een plek van reiniging is. Dit is niet een plek van straf en het is ook zeker geen hel, maar toch sluipt ook daar via een omweg iets van een donkere plek het argument van Hart binnen. Voor de meeste mensen is het niet nodig, want de meeste mensen zullen als ze eenmaal weten wie God is naar hem verlangen. Dat laat zien dat ook in het denken van Hart er een bepaalde noodzaak voor een plek van reiniging is (zie paragraaf 3.3).

Van de Beek heeft een wat minder opgepoetst beeld van de mens. Hij beschrijft hoe een christen voortdurend in een situatie van crisis leeft. Hij weet wat het goede is en hij weet ook dat God dit goede voor hem bestemd heeft, maar hij moet er mee leven dat hij in een wereld leeft waarin het goede niet altijd zichtbaar is en waarin hij soms zelf niet goed is. De uitdaging van een christen is om steeds opnieuw te proberen het goede te doen en zich in te zetten voor recht en niet in onrecht te vervallen. Dit is een levenslang proces volgens van de Beek (zie paragraaf 2.5).

De spannende vraag is welk beeld van de mens we realistischer vinden. Daar zien we ook de huidige maatschappij weer terug. Het is fijner om te geloven dat we allemaal goed zijn en op het goede gericht, maar als we onze roze bril afzetten en met een realistische blik naar de maatschappij kijken

dan zien we veel dat niet goed is. Mensen verlangen er meestal naar om het goede te doen, maar de realiteit is dat dit vaak niet lukt. Het mensbeeld dat van de Beek geeft is een stuk realistischer dan het beeld van Hart. Tegelijkertijd is het ook confronterend, want in zijn visie is er een laatste oordeel waar iedereen voor Jezus zal verschijnen en verantwoording zal afleggen voor zijn of haar daden en dat is iets wat we waarschijnlijk liever niet doen.

God serieus nemen

Een derde reden om het laatste oordeel als realiteit te zien is dat wanneer we dat niet doen, we God niet serieus nemen. Een vraag die vaak gesteld wordt in deze tijd is 'waarom maakt God niet alles goed? Hij is toch almachtig?' Van de Beek laat zien hoe God rechtvaardig is omdat hij in het laatste oordeel alles wat verkeerd is recht zal zetten. God maakt nu nog niet alles goed omdat hij de mensen een kans wil geven eigen keuzes te maken zoals hierboven wordt beschreven, maar uiteindelijk zet God alles recht.

Voor Hart is dit onverteerbaar zoals eerder in dit hoofdstuk ook al beschreven is. Want als God goed is volgens de maatstaven die wij kennen, dan kan God niet iets kwaads zoals een hel in stand houden. Bij Hart wordt zichtbaar wat er gebeurt als we onze eigen maatstaven aan God opleggen. God is dan goed volgens onze normen. De vraag die we aan Hart kunnen stellen is: hoe waarschijnlijk is het dat we God volledig begrijpen? Wanneer we God beschrijven in onze eigen menselijke taal, dan kunnen we hem inderdaad begrijpen. Maar is de menselijke taal toereikend? Volgens van de Beek niet. Van de Beek schrijft dat onze menselijke taal niet toereikend is voor de gebeurtenissen in het eschaton. God overstijgt namelijk ons denken en ons kennen.

Hier is het opnieuw de vraag: wat is waarschijnlijker? Dat God zich beperkt tot wat wij kunnen kennen of dat God ons kennen overstijgt? Ook hier is de visie van Van de Beek aannemelijker. Want hoe kunnen wij als mensen nou God volledig kennen? Voor onze maatschappij waarin we alles onder controle hebben, kan dit niet volledig weten een uitdaging zijn. De visie van Hart is daarin veel aantrekkelijker. God past dan in ons denken en er zijn ook nog eens geen vervelende consequenties, maar de visie van Van de Beek doet meer recht aan wie God is.

De relevantie van het laatste oordeel

Wanneer we Jezus, onszelf en God serieus willen nemen, dan moeten we accepteren dat het laatste oordeel een realiteit is. Als Jezus met oprecht hart volgen dan kunnen we niet een deel zijn onderwijs negeren. Wanneer het laatste oordeel een realiteit is, dan is dit ook vandaag de dag een zeer relevant thema. Het laatste oordeel is namelijk iets waar iedereen mee te maken krijgt, of iemand nu vindt dat er wel of niet een laatste oordeel is, dat maakt niet uit. Iedereen zal voor Jezus verschijnen en dan zal er een scheiding aangebracht worden.

Van de Beek beschrijft dit proces van scheiden aan de hand van de twee maaltijden zoals die in Openbaring beschreven worden. Er is een feestmaaltijd waar iedereen die bij God hoort welkom is en er is een aasgierenmaaltijd waar zij die onrecht hebben gedaan zelf op tafel staan. Over wie er aan welke maaltijd zal aanzitten, daarover oordeelt God. Van de Beek benadrukt in zijn boek dat we ons allemaal aangesproken mogen voelen. Ook christenen zullen geoordeeld worden naar hun daden. Van de Beek wil niet te veel uitweiden over hoe het er precies aan toe zal gaan, maar hij maakt duidelijk dat het laatste oordeel voor iedereen relevant is omdat het iedereen aangaat.

5.4. Conclusie

Aan het eind gekomen van dit hoofdstuk hebben we gezien dat het realistischer is om te zeggen dat er wel een negatieve consequentie is dan dat deze er niet is. Op het moment dat we Jezus, onszelf en

God serieus nemen, dan is de negatieve kant van het laatste oordeel een realiteit waar we niet onderuit kunnen. Het laatste oordeel is een relevant onderwerp omdat iedereen er mee te maken krijgt op de dag van het laatste oordeel. In het volgende hoofdstuk ga ik in op de vraag hoe de negatieve kant van het laatste oordeel aan bod kan komen in een preek.

Hoofdstuk 6 - Preken over het laatste oordeel

6.1. Inleiding

In het vorige hoofdstuk zijn redenen gegeven waarom de negatieve kant van het laatste oordeel een realiteit is. Doordat het een realiteit is, is het onderwerp voor iedereen relevant en zou er zeker over gepreekt moeten worden in de kerk. De volgende vraag of de volgende stap is dan: hoe kunnen we hierover spreken? In dit laatste hoofdstuk geef ik antwoord op het laatste deel van mijn hoofdvraag:

“Hoe kunnen we op basis van de conclusies uit de exegese en de systematische theologie preken over het laatste oordeel?”

Bij het beantwoorden van deze vraag ga ik er eerst op in hoe we met de Bijbel moeten omgaan in onze preken. Daarna ga ik in op twee inhoudelijke manieren waarop we over het laatste oordeel kunnen spreken. Omdat dit geen homiletisch onderzoek is, ga ik niet in op de vraag in welke vorm of met welke woorden we over het laatste oordeel moeten spreken. De precieze vorm is namelijk ook afhankelijk van de prediker en de context waarin hij of zij staat.

6.2. Over de Bijbel

De eerste aanwijzing die ons vertelt hoe te preken over het laatste oordeel gaat over het moment waarop je over het laatste oordeel kunt spreken. Het is verstandig om over de negatieve kant van het laatste oordeel te spreken wanneer dit een onderwerp is van de perikoop. Soms zijn er zwaarwegende redenen om dit niet te doen omdat bijvoorbeeld een ander deel van de perikoop zeer relevant is voor een situatie in de gemeente, maar vaak wordt het gedeelte over het laatste oordeel overgeslagen omdat een predikant of de gemeente verlegen is met het thema van het laatste oordeel. Heyen beschrijft hoe slechts vier van de vijftien preken over het laatste oordeel gaan bij een perikoop die het laatste oordeel als thema heeft (zie paragraaf 1.3). Dat is zeer weinig. De verklaring hiervoor is de verlegenheid van de kerk met dit thema.

Een manier om ervoor te zorgen dat de kerk minder verlegen wordt met dit thema is door het onderwerp niet uit de weg te gaan wanneer het op het leesrooster verschijnt. Van de Beek benoemt dit wanneer hij stelt dat de Bijbel met vele beelden en grote metaforen spreekt over het laatste oordeel en dat dit iets is wat wij ook moeten doen wanneer de Bijbel het onderwerp aandraagt voor een preek. Het kan spannend zijn om hierover te preken, maar wanneer de Bijbel door het gebruik van het leesrooster het thema zelf aandraagt, dan is het een logisch moment om dit te doen. Dit is ook een van de redenen om vast te houden aan een leesrooster. Een leesrooster zorgt ervoor dat in een bepaald ritme verschillende passages van de Bijbel aan bod komen en niet alleen de stukken die we zelf mooi vinden of die goed passen bij onze tijd en cultuur. De gewoonte in de gereformeerde traditie van de *lectio continua* doet dit nog sterker doordat in deze traditie in preken series gehele Bijbelboeken behandeld worden.¹²⁹ Soms kan het heel goed zijn voor een gemeente om iets te horen wat juist niet aansluit bij de context. Door daar ruimte voor te maken door middel van het leesrooster of de *lectio continua* nemen we de Bijbel als kritische tegenstem serieus.

Wanneer we dan over de tekst willen preken en het thema niet uit de weg gaan, hoe preken we er dan over? Wanneer we als voorbeeld Mattheüs 10:28 nemen, wat willen we hier dan over zeggen? Een van de grote vragen waar ik nog bewust geen antwoord op heb gegeven is de vraag hoe

---

¹²⁹ H. de Leede, en Ciska Stark, *Ontvouwen: Protestantse Prediking in De Praktijk* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2017, 70-71.

letterlijk we de beelden over het laatste oordeel moeten nemen. Mijn antwoord zou zijn dat we het simpelweg niet weten. Daarbij sluit ik me aan bij de visie van Van de Beek die benadrukt dat we niet volledig over het laatste oordeel kunnen spreken omdat we het met onze menselijke taal niet geheel kunnen vatten. Ik denk dat het niet zo zinnig is om de beelden te precies te nemen, omdat de beelden zijn bedoeld als metafoor. Ze verwijzen naar iets wat we niet volledig begrijpen (zie paragraaf 2.5).

Dat betekent niet dat we de beelden vervolgens niet serieus moeten nemen. We moeten de beelden zelfs heel serieus nemen. Als Jezus het heeft over een plek waar lichaam en ziel vernietigd worden, dan verwijst hij naar een plek van vernietiging. Hij legt alleen niet haarfijn uit hoe deze plek er precies uitziet en dat zouden we in een preek ook niet moeten doen.

Ik denk dat het voor de hoorder behulpzaam kan zijn om de spanning uit te leggen tussen het niet te letterlijk nemen van de beelden en het wel serieus nemen van dat waar de metaforen naar verwijzen. Er zit een spanning tussen wat we wel begrijpen en wat we niet begrijpen en het is goed om de hoorder ervan bewust te maken dat ons kennen niet volledig is, maar dat dit niet betekent dat we wat we wel kennen niet serieus moeten nemen. Dit geeft ook de mogelijkheid om andere beelden dan de beelden van de Bijbel te gebruiken om het punt dat de Bijbel duidelijk wil maken over te dragen. Het beeld van wel of niet aanzitten bij een maaltijd is een vrij tijdloos beeld, maar het zou kunnen dat een voorbeeld over wel of niet verbonden zijn via social media nog duidelijker is.

In deze paragraaf heb ik aanwijzingen gegeven van hoe we om moeten gaan met de Bijbel in onze preek. Wanneer de Bijbel het thema van het laatste oordeel aandraagt dan hoeven we daar niet van te schrikken en kunnen we daar gewoon over spreken. Het kan behulpzaam zijn om de hoorder uitleg te geven over hoe de Bijbel gebruik maakt van metaforen en beelden.

6.3. De negatieve kant van het laatste oordeel als troost en als waarschuwing

Over hoe we inhoudelijk kunnen spreken in onze preek over de negatieve kant van het laatste oordeel wil ik op basis van mijn onderzoek twee aanwijzingen geven. De eerste is dat het laatste oordeel gebruikt kan worden om de gemeente te waarschuwen. De tweede is dat het laatste oordeel een troost kan zijn. Ik beschrijf eerst wat ik hiermee wil zeggen en daarna leg ik uit hoe deze twee met elkaar samenhangen.

Het laatste oordeel als waarschuwing

Een manier om over het laatste oordeel te spreken is door het laatste oordeel te gebruiken als waarschuwing voor de gemeente dat het doen en laten in dit leven consequenties heeft voor het leven na dit leven. Wat ik hiermee bedoel licht ik uitgebreid toe omdat ik hier niet mee wil zeggen dat we het laatste oordeel als middel moeten gebruiken om gemeenteleden onnodig bang te maken of zelfs te manipuleren.

Sim beschrijft uitgebreid hoe Mattheüs het laatste oordeel als waarschuwing gebruikt in zijn evangelie. De gemeente leeft in moeilijke omstandigheden. Ze zijn geïsoleerd geraakt van verwante groepen. Ze worden vervolgd en de risico's zijn groot. De kans bestaat dat ze ter dood zullen worden gebracht. In deze context is het zeer belangrijk dat de gemeenschap bij elkaar blijft en dat de gemeenschap trouw blijft aan de opdracht om de naam van Jezus te verkondigen. Om de gemeenschap hiertoe aan te sporen waarschuwt Mattheüs zijn gemeenschap dat er grote consequenties zijn wanneer de leden van de gemeenschap de groep verlaten of niet meer de naam van Jezus verkondigen. De gemeenteleden moeten God vrezen omdat God degene is die lichaam en ziel kan vernietigen. Ze hoeven niet bang voor mensen te zijn want die kunnen slechts het lichaam vernietigen. Mattheüs creëert hiermee een duidelijk wij-zijgevoel. De mensen in de gemeenschap staan aan de goede kant van het gevecht. De mensen buiten de gemeenschap staan aan de verkeerde kant van het gevecht en

zullen zich ooit voor God moeten verantwoorden. Tegelijkertijd maakt Mattheüs duidelijk dat het God is die oordeelt. De gemeente moet niet het heft in eigen hand nemen (zie paragraaf 4.3).

Deze wij-zijcultuur is behulpzaam voor de context van Mattheüs en zijn gemeente. Ze bevonden zich in een positie waarin ze onderdrukt en vervolgd werden. In onze cultuur is deze wij-zijverhouding niet meer nodig en kan ze zelfs veel schade doen. De kerk is niet meer geloofwaardig wanneer ze het laatste oordeel gebruikt om te voorkomen dat mensen de kerk verlaten of om ervoor te zorgen dat gemeenteleden zich aan bepaalde gebruiken in de kerk houden. Het zorgt er vaak juist voor dat mensen zich gaan afzetten tegen de kerk en haar gebruiken of om die reden de kerk verlaten, zoals de voormalige katholieke man in het onderzoek van het SCP vertelde.

Het laatste oordeel als waarschuwing dat het doen en laten consequenties heeft voor het leven na dit leven moet dus niet op deze manier gebruikt worden. Toch kan het ook in deze tijd functioneren als een goede waarschuwing. Van de Beek beschrijft hoe de beelden van het laatste oordeel niet bedoeld zijn voor de mensen buiten de kerk, maar juist in eerste plaats bedoeld zijn voor de mensen binnen de gemeente, om zo mensen die christen geworden waren bewust te maken van het feit dat het leven als christen een leven in crises is. Volgens hem moet een christen voortdurend een poging doen om als nieuw mens te leven, maar zich er bewust van zijn dat dit zonder God niet volledig lukt. Hij of zij strekt zich uit naar de tijd dat God komt en alles heel maakt.

Van de Beek verbindt dit aan zijn argument over de rechtvaardigheid van God. Van de Beek stelt dat onrecht christenen aan het hart zou moeten gaan en daarmee stelt hij impliciet de vraag of onrecht ons wel genoeg doet. En als het ons niet veel doet, of dat misschien komt omdat we zelf aan de kant van de onderdrukker staan en niet de onderdrukte zijn. Het beeld van het laatste oordeel kan een waarschuwing voor ons zijn om te reflecteren op onze eigen positie. Werken we mee aan rechtvaardigheid en reflecteren we Gods rechtvaardigheid of zijn we ongemerkt degene geworden die meewerken aan een onderdrukkend systeem? Van de Beek stelt daarmee de zaak op scherp.

Hij maakt het zelfs nog scherper door erop te wijzen dat we niet alleen de verantwoordelijkheid dragen voor ons eigen individu, maar dat we ook verantwoordelijk zijn voor het systeem waar we in functioneren. We dragen een verantwoordelijkheid voor de mensen om ons heen, voor de samenleving. Van de Beek illustreert dit aan de hand van het aasgierenmaal. Hij benoemt dat aan de maaltijd niet alleen de koningen van Babel terecht komen, maar ook de dienaren en slaven die het corrupte systeem van Babel in stand hielden en zich er niet tegen verzet hebben. Van de Beek zet dit zo sterk aan omdat hij daarmee duidelijk wil maken dat er iets op het spel staat. Dat het leven als christen niet een gemakkelijk leven is en dat we ervoor moeten zorgen om niet te vervallen in onverschilligheid. God geeft om de wereld en dat zouden wij ook moeten doen. God heeft de rechtvaardigheid van de wereld op het oog en wij zouden ook rechtvaardigheid op het oog moeten hebben. Een preek kan de gemeenteleden hier bewust van maken door te wijzen op het laatste oordeel waar iedereen voor God verschijnt en verantwoording af zal moeten leggen. Niet om mensen een schuldgevoel aan te praten, maar wel om aan te geven dat Jezus navolgen van je kan vragen om niet meer mee te doen aan onderdrukkende praktijken (zie paragraaf 2.3 en 2.5).

Naast het feit dat we over het laatste oordeel kunnen spreken als waarschuwing voor ons mogelijke onrechtvaardige handelen in de maatschappij, kan het laatste oordeel ook functioneren als waarschuwing voor onze relatie met God. Van de Beek gaat hier minder op in, maar hij stelt wel dat degene die niet bij God willen zijn, na hun sterven niet bij God zullen zijn. In een preek kan het helpend zijn voor de hoorder om zich ervan bewust te zijn dat bij God horen niet iets vanzelfsprekends is. Bij God horen vraagt om overgave en commitment. Van de Beek gaat er niet uitgebreid op in wanneer je precies wel en wanneer je precies niet bij God hoort en daar sluit ik me bij aan. Dat is een discussie

voor een ander onderzoek. Het gaat er hier om dat voor sommige hoorders helpend kan zijn om ze erop te wijzen dat er iets op het spel staat wanneer ze geen relatie met God hebben. Het is in ieder geval eerlijk om dit te benoemen en het kan de hoorder aanmoedigen om hierop te reflecteren en eventueel God te gaan zoeken.

Als laatste wil ik Van de Beek kort nuanceren. De waarschuwing voor het laatste oordeel kan namelijk zo sterk worden aangezet dat het een ongezonde vorm krijgt. Dit kan gebeuren wanneer het wordt gebruikt om onterecht een wij/zij cultuur mee te verdedigen, maar dit kan ook gebeuren wanneer er niet meer over de genade van God wordt gesproken. Van Vlastuin waarschuwt hiervoor. Hij benadrukt het in het spreken over het laatste oordeel noodzakelijk is om te benoemen dat er een uitweg is. Dat we als mensen niet overgeleverd zijn aan het oordeel, maar dat Jezus ons daarvan wil bevrijden.¹³⁰ Dit wijst naar een spanning in het christelijk geloof. Aan de ene kant zijn we gered en daar hoeven we niet aan te twifelen, aan de andere kant mogen we ons steeds aangespoord weten om te groeien in Jezus gelijkvormigheid. Dit is de situatie van crisis waar van de Beek het over heeft. Het laatste oordeel functioneert als een waarschuwing dat wat we doen ertoe doet, maar we moeten niet vergeten dat we ook mogen vertrouwen op Gods genade.

Het laatste oordeel als troost

De tweede inhoudelijke aanwijzing is dat het laatste oordeel als beeld gebruikt kan worden om de hoorder te troosten. Dit zal niet voor elke hoorder opgaan. Maar in het leven van bijna elk mens zijn er situaties waarin hij of zij onrecht wordt aangedaan. Bij gelovigen roept dat vaak de vraag op waar God is in deze situatie. Het kan dan helpend zijn om te horen dat God beloofd heeft dat hij het onrecht zal herstellen en dat het onrecht niet het laatste woord heeft.

Dale Allison schrijft hierover in zijn beschrijving van Mattheüs 10:26-31 als theodicee in een notendop. Mattheüs geeft de hoorder hoop door erop te wijzen dat het verhaal nog niet is afgelopen. In het heden is er onrecht doordat er mensen worden gedood in de vervolging, maar aan het eind van de tijd zal God recht brengen en de daders doen omkomen in de Gehenna. Door te verwijzen naar de tijd die komen zal, kan het perspectief van gelovigen veranderen. In plaats van dat iemand gefocust is op het lijden in het nu, krijgt hij of zij de mogelijkheid om boven zijn of haar eigen situatie uit te stijgen door te kijken naar de beloften van God voor de toekomst. Allison wil hiermee niet zeggen dat het lijden in het nu niet gruwelijk is en hij kan zich goed voorstellen dat voor iemand die in het heden onrecht wordt aangedaan de uitspraak dat het ooit weer goed komt leeg klinkt. Allison beschrijft hoe de tekst van Mattheüs op deze gedachte anticipeert door de uitspraak dat alle haren op het hoofd geteld zijn in vers 30. Met deze uitspraak wil Mattheüs de hoorder eraan herinneren dat God ook vandaag alles in zijn hand heeft. Dat kan lastig zijn om te zien en daarom wijst Mattheüs de hoorder door deze uitspraak erop dat God onrecht kan veranderen in recht. Ook als de hoorder dat niet ziet, kan en mag de hoorder daarop vertrouwen (zie paragraaf 4.6).

In een preek kan het laatste oordeel zo gebruikt worden om de hoorders te bemoedigen. God zal alles recht maken en God heeft ook nu al de wereld in zijn hand, zelfs als wij dat niet altijd zien. Als voorbeeld moet ik denken aan de slachtoffers van de toeslagen affaire.¹³¹ Voor hen kan het troostend

¹³⁰ Den Hartog en de Reus, "Hel en verdoemenis of verzwijgen?," 59.

¹³¹ NOS Nieuws, "Acht toeslagenouders zijn vertrouwen kwijt en stappen naar de rechter om schadevergoeding," gepubliceerd op maandag 31 januari 2022, 12:34 op <https://nos.nl/artikel/2415190-acht-toeslagenouders-zijn-vertrouwen-kwijt-en-stappen-naar-rechter-om-schadevergoeding> geraadpleegd op 24 juni 2022.

zijn om te weten dat God het onrecht dat het is aangedaan zal herstellen. Wat verder van huis is een voorbeeld van een onderdrukker de dictator Poetin, die een oorlog is begonnen met Oekraïne. Het kan voor de mensen in Oekraïne troostend zijn om te weten dat God Poetin uiteindelijk zal beoordelen op zijn daden en dat hij ter verantwoording zal worden geroepen. Als niet in dit leven, dan wel na zijn sterven.

Wanneer we het oordeel in Gods handen leggen, dan geeft dit ons de mogelijkheid om ons eigen oordeel los te laten. Sim beschrijft hoe Mattheüs dit via de apocalyptische beelden ook aan zijn gemeente duidelijk maakt. Het is niet aan mensen om te oordelen. Nee, het oordeel is aan God. Dat wij niet degenen zijn die zullen oordelen kan soms frustrerend zijn omdat we zo graag het heft in eigen hand nemen. We verlangen naar gerechtigheid en het is ook goed om ons daarvoor in te zetten, maar dit verlangen kan ons ook gaan overheersen. Daarom kan het bevrijdend zijn om te horen dat het oordeel niet aan ons is, dat we niet hoeven te oordelen en dat we dit zelfs niet kunnen doen. De theoloog Willem Dekker beschrijft hoe de samenleving steeds meer is gaan oordelen doordat het oordeel van God verdwenen is (zie paragraaf 1.4). Wanneer we het oordeel weer aan God laten, dan hoeven we zelf niet meer te oordelen en dat kan ons helpen om de ander vriendelijk te bejegenen.

Verhouding waarschuwing en troost

Over het laatste oordeel kan in een preek gesproken worden op een waarschuwende en op een troostende manier. Beide manieren verwijzen naar Gods almacht. De waarschuwende manier doet dit door ons te waarschuwen dat we uiteindelijk voor God zullen verschijnen en dat God ons dan ook zal oordelen naar onze daden. De troostende manier doet dit door erop te wijzen dat anderen uiteindelijk voor God zullen verschijnen en geoordeeld zullen worden. De waarschuwende wijze is scherp doordat ze ons laat reflecteren op onszelf. De troostende wijze kan bemoedigend zijn doordat het de hoorder helpt om zich uit de eigen situatie te verplaatsen naar dat wat God zal doen.

Het vraagt van de prediker een zekere gevoeligheid en inzicht om te zien wat de gemeente nodig heeft om te horen. Dit zal per context en per situatie verschillen. In de ene situatie heeft de gemeente het nodig om bemoedigd te worden. In de andere situatie heeft de gemeente het nodig om opgeroepen te worden tot zelfreflectie op het eigen handelen. In sommige situaties zullen beide benoemd moeten worden. Het verschilt per hoorder wat hij of zij nodig heeft.

Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we ernaar gekeken hoe we dan over het laatste oordeel kunnen spreken wanneer het in de perikoop opduikt. Wanneer we de Bijbel serieus nemen, moeten we de Bijbel ook laten spreken bij passages die we zelf lastig vinden of waar we liever over zwijgen. We kunnen over het laatste oordeel spreken als waarschuwing en als troost. In beiden gevallen moedigt het de hoorder aan om te reflecteren op zijn of haar situatie en te zien wat zijn of haar rol is in het grotere geheel en om te zien waar God mee bezig is.

Terugblik

In deze paragraaf wil ik er kort op terugblikken hoe mijn onderzoek is verlopen. Ik licht toe welke methodische keuzen ik heb gemaakt en welke vragen zijn blijven liggen voor een eventueel vervolgonderzoek. Toen ik vorig jaar begon met mijn onderzoek heb ik een opzet gemaakt van hoe mijn onderzoek eruit zou zien. De hoofdvraag is in grote lijnen hetzelfde gebleven, maar er hebben wel een aantal wijzingen en toespitsingen plaatsgevonden. Deze zal ik toelichten.

Voor ik begon aan het bestuderen van de literatuur voor deze thesis, heb ik eerst een aantal boeken over het thema van het laatste oordeel gelezen om zo een overzicht te krijgen van welke vragen er binnen dit thema leefden. Aan de hand van deze literatuur heb ik twee velden van mijn onderzoek gespecificeerd.

In oorspronkelijke vraagstelling was ik van plan om ‘het laatste oordeel’ in de breedte te onderzoeken. De positieve kant van het oordeel wilde ik ook meenemen. Met de positieve kant bedoel ik het komende koninkrijk zoals openbaring daarover schrijft. Ik heb ervoor gekozen om dit niet te doen omdat de moeite die we in kerk en maatschappij hebben vooral gaat over de negatieve kant van het oordeel. De positieve kant speelt wel op de achtergrond mee in mijn onderzoek, maar om het onderzoek meer gefocust te maken, ga ik hier niet specifiek op in. In eventueel vervolgonderzoek zou hiernaar nog naar kunnen worden gekeken.

Een tweede toespitsing die ik heb gemaakt is door niet meer het gehele evangelie van Mattheüs te nemen, maar als focus de perikoop uit Mattheüs 10 te nemen. Een preek over dit Bijbelgedeelte was de aanleiding om over dit onderwerp na te gaan denken. In literatuur zag ik hoe auteurs veel woorden kwijt waren aan het vermelden van alle Bijbelteksten. Dat deed mij beseffen dat ik zelf die ruimte niet heb in mijn thesis omdat ik naast exegetische bronnen ook systematische bronnen wilde gebruiken. Dat deed mij ertoe besluiten om te focussen op de perikoop uit Mattheüs 10 met een klein uitstapje naar Lukas 12. Nu terug reflecterend zie ik dat ik binnen Mattheüs 10 ook vooral gefocust heb op vers 28. Dit vers vormt zo het kernvers van mijn onderzoek. In verder onderzoek zou het interessant kunnen zijn om andere Bijbelgedeelten erbij te betrekken en te zien hoe daar gesproken wordt over het laatste oordeel gesproken.

In de literatuur die ik heb gebruikt heeft een wijziging plaatsgevonden. Ik heb het boek *A Wideness in God's Mercy* van Clark Pinnock vervangen door het boek *That all shall be saved* van Hart. De reden hiervoor was dat het boek van Hart beter aansloot bij mijn vraag. Pinnock brengt in zijn boek een genuanceerd midden aan tussen de twee uitersten. Dit is heel boeiend. Maar als tegenstem bij Van de Beek was het wat minder bruikbaar. Het boek van Hart had ik al gelezen tijdens mijn literatuurstudie. Een voordeel van Hart vond ik ook dat het een vrij recent boek is waarmee het iets weergeeft van hoe er in deze tijd wordt nagedacht over het laatste oordeel.

In de opzet van mijn onderzoek had ik nog niet gespecificeerd hoe ik wilde dat de twee vakgebieden zicht tot elkaar verhouden. Het leek me pas zinnig om hier een beslissing over te nemen wanneer ik wist wat ik in de vakgebieden gevonden had. Ook wilde ik hier bewust over nadenken omdat ik het een goede oefening vond in het beoefenen van integrale theologie. Uiteindelijk heb ik aan de hand van het promotieonderzoek van Martine Oldhoff over de ziel als voorbeeld besloten om de vakgebieden een gelijke plaats te geven. Het ene vakgebied staat niet boven het andere vakgebied, maar ze vullen elkaar aan en geven zo samen een vollediger antwoord dan een enkel vakgebied dat kan doen.

Ik heb kort overwogen om het thema van de theodicee te betrekken in dit onderzoek, maar op advies van mijn thesisbegeleider heb ik hiervan afgezien. Het is een thema dat door alle bestudeerde literatuur heen loopt, maar dit zou een te grote extra dimensie geven aan het onderzoek. Voor vervolgonderzoek zou het zeker interessant zijn nader te onderzoeken hoe het thema van de theodicee en het thema van het laatste oordeel zich tot elkaar verhouden. Dit is ook het thema waar mijn eigen interesse ligt. Hier zou ik graag zelf nog meer onderzoek naar doen. Het raakt namelijk aan het thema waar ik mijn bachelorscriptie filosofie over heb geschreven. De titel van deze scriptie was: *De oorsprong van het kwaad in de mens*. Het was een filosofisch antropologisch onderzoek aan de hand van Hannah Arendt en Paul Ricoeur over hoe het komt dat de mens in staat is tot kwade daden.

Gebruikte literatuur:

- Allison, D.C. Jr. "Matthew 10.26-31 and the Problem of Evil" *St. Vladimir's Theological Quarterly* 32. (1988): 293-308.
- Beek, A. van de. *God Doet Recht: Eschatologie Als Christologie*. Zoetermeer: Meinema, 2008.
- Van der Borgh, Eddy en Paul van Geest(ed.). *Strangers and Pilgrims on Earth: Essays in Honour of Abraham Van De Beek*. Studies in Reformed Theology, Vol. 22. Leiden: Brill, 2012.
- Bovon François. *Luke 2: A Commentary on the Gospel of Luke 9:51-19:27*. Hermeneia--A Critical and Historical Commentary on the Bible. Geredigeerd door Helmut Koester. Vertaald door Donald S Deer. Minneapolis, MN: Fortress Press, 2013.
- Davies, William David, en Dale C Allison. *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to Saint Matthew in Three Volumes*. Volume II, Commentary on Matthew VIII - XVIII. London: T & T Clark, 2012.
- Den Boer, William en Felix de Fijter. "Is het vuur van de hel uitgedoofd?" *De Nieuwe Koers*, no.1 (2020): 13-18
- Dekker, Willem Maarten. "Over de secularisatie van het oordeel." *Kontekstueel: tijdschrift voor gereformeerd belijden nú*, nr.3 (2021):6-8.
- De Hart, Joep, Pepijn van Houwelingen en Willem Huijnk. *Religie in een pluriforme samenleving. Diversiteit en verandering in beeld. Deel 3: Buiten kerk en moskee*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2022.
- Den Hartog, Willem Henri en Tjerk de Reus, "Hel en verdoemenis of verzwijgen?" *CV-Koers*, (november 2004): 57-59.
- Dienstboek: Een Proeve*. Zoetermeer: Boekencentrum, 1998.
- Hagner, Donald A. *Matthew 1-13*. Word Biblical Commentary, Vol. 33a. Dallas, TX: Word Books, 1993.
- Hart, David Bentley. *That All Shall Be Saved: Heaven, Hell, and Universal Salvation*. New Haven Connecticut: Yale University Press, 2019.
- Heyen, Heye. "Het Laatste Oordeel - Een Onderwerp in Recente Preken?" *NTT Journal for Theology and the Study of Religion* 65, no. 4 (2011): 321-34. <https://doi.org/10.5117/NTT2011.65.321.HEYE>.
- Kilby, Karen. "That All Shall Be Saved by David Bentley Hart." *Commonweal* 147, no. 4 (2020): 72-73.
- Kilcrease, Jack D. "That All Shall Be Saved: Heaven, Hell and Universal Salvation by David Bentley Hart (Review)." *Lutheran Quarterly* 35, no. 3 (2021): 346-48.
- Leede, H. de, en Ciska Stark. *Ontvouwen: Protestantse Prediking in De Praktijk*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2017.
- Luz, Ulrich, en Helmut Koester. *Matthew 8-20: A Commentary*. Hermeneia--A Critical and Historical Commentary on the Bible. Minneapolis: Fortress Press, 2001.
- Nederlandse Bijbelvertaling (NBV)*.

NOS Nieuws, “Acht toeslagenouders zijn vertrouwen kwijt en stappen naar de rechter om schadevergoeding,” gepubliceerd op maandag 31 januari 2022, 12:34 op <https://nos.nl/artikel/2415190-acht-toeslagenouders-zijn-vertrouwen-kwijt-en-stappen-naar-rechter-om-schadevergoeding> geraadpleegd op 24 juni 2022.

Nutter, Taylor. “That All Shall Be Saved: Heaven, Hell, and Universal Salvation . By.” *The Journal of Theological Studies* 71, no. 2 (2021): 995–98. <https://doi.org/10.1093/jts/flaa119>.

Sim, David C. *Apocalyptic Eschatology in the Gospel of Matthew*. Monograph Series / Society for New Testament Studies, 88. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Papaioannou, Kim. *The Geography of Hell in the Teaching of Jesus: Gehenna, Hades, the Abyss, the Outer Darkness Where There Is Weeping and Gnashing of Teeth*. Eugene, Oregon: Pickwick Publications, 2013.

Parry, Robin A. “David Bentley Hart. That All Shall Be Saved: Heaven, Hell and Universal Salvation.” *Modern Believing* 62, no. 2 (lente 2021):191-193.

Westerbeek, Ronald. “Het pijnpunt van je geloof.” *CV-Koers*, (november 2004): 7-11.

Wright, N. T. *Surprised by Hope: Rethinking Heaven, the Resurrection, and the Mission of the Church*. New York: HarperOne, 2008.

Afbeelding voorblad:

Het paneel ‘de aanbidding van het lam’ van het veelluik *De aanbidding van het lam Gods* geschilderd door Hubert en Jan van Eyck rond 1432.

Bijlage 1: Verklaringenblad

PThU

Amsterdam Groningen

Verklaringenblad masterthesis

Naam student: Froukje van Lierstlaet - EICELBOOM

Titel masterthesis:

(S)preken over het laatste
de negatieve kant van het laatste
aandeel

VERKLARING VAN ORIGINALITEIT

Hierbij verklaar ik dat bovengenoemde masterthesis uit origineel werk bestaat. De thesis is het resultaat van mijn eigen onderzoek en is alleen door mijzelf geschreven, tenzij anders aangegeven. Waar informatie en ideeën uit andere bronnen zijn overgenomen, wordt dat expliciet, volledig en op passende wijze vermeld in de tekst of in de noten. Een bibliografie is bijgevoegd.

Plaats, datum:

29 juni 2022
Amsterdam

Handtekening:

TOESTEMMINGSVERKLARING

Hierbij stem ik ermee in dat bovengenoemde masterthesis na goedkeuring beschikbaar wordt gesteld voor opname in de bibliotheekcollectie en dat de metadata beschikbaar worden gesteld aan externe organisaties en/of door de PThU worden gepubliceerd. Verder verleen ik (de bibliotheek van) de PThU a wel niet toestemming voor het opnemen van de volledige tekst in een via internet of anderszins openbaar toegankelijke database. (Deze toestemming betreft alleen de openbaarmaking van de masterthesis, zonder verdere overdracht of inperking van het auteursrecht van de student.)

Plaats, datum: Handtekening:

29 juni 2022
Amsterdam

Bijlage 2: DATAMANAGEMENTPLAN

1. Algemeen

NAAM STUDENT: Froukje van Lieshout - Eikelboom

NAMEN SCRIPTIEBEGELEIDER(S): prof. dr. W. H. Th. Moehn
prof. dr. Henk Bakker (VU)

DATUM: 29 juni 2022

VERSIE: concept

2. Algemene gegevens over het onderzoek / scriptie-onderwerp

(WERK)TITEL ONDERZOEK / SCRIPTIE: (s)preken over de negatieve kant van het laatste oordeel

KORTE OMSCHRIJVING VAN ONDERZOEK EN ONDERZOEKSMETHODE(N) :

Literatuuronderzoek

Onderzoeksvelden: systematische theologie, exegese en context huidige kerk en maatschappij
Thematiek: het laatste oordeel, hel, huidige context, Mattheus 10.

TYPEN ONDERZOEKSDATA:

literatuur

PERIODE WAARIN DATA VERZAMELD WORDEN: september 2021-juni 2022

3. Technische aspecten

HARD- EN SOFTWARE: n.v.t.

BESTANDSFORMATEN: worddocumenten

OMVANG VAN DE DATA (SCHATTING IN MB/GB/TB): n.v.t.

OPSLAG DATA TIJDENS ONDERZOEK: Laptop auteur

OPSLAG DATA NA AFLOOP ONDERZOEK: Laptop auteur

4. Verantwoordelijkheden

BEHEER DATA GEDURENDE HET ONDERZOEK: n.v.t.

BEHEER DATA NA AFLOOP ONDERZOEK: n.v.t

5. Juridische en ethische aspecten

EIGENAAR DATA: auteur

PRIVACYGEVOELIGE DATA: JA / **NEE**

INDIEN JA: HOE WORDEN ZAKEN ALS VEILIGE OPSLAG EN TOESTEMMING VAN BETROKKEN
PERSONEN EN/OF ORGANISATIES GEREGLD?

6. Overige zaken

=====

(In te vullen door thesisbegeleider:)

Goedgekeurd

Niet goedgekeurd, omdat: _____
_____
_____

Naam, handtekening: W.H.Th. Moehn

Datum: Hilversum, 30 juni 2022

=====